

ZYGMUNT BALICKI

EGOIZM NARODOWY

WOBEC ETYKI

Str. 43.

WYDANIE DRUGIE UZUPEENIONE

St. Kalinowski

LWÓW

NAKŁADEM TOWARZYSTWA WYDAWNICZEGO

1903

P.K.

9120 | 1

EGOIZM NARODOWY WOBEC ETYKI.

»Jednostka, mówi Spencer, powinna zawsze stawiać sobie pytanie, jaki typ społeczny wytwarza się pod wpływem jej postępowania«. Odpowiedź na powyższe pytanie iść może w dwojakim kierunku: bądź wyobraźmy sobie, w myśl zasady Kanta, że postępowanie nasze staje się wskazaniem powszechnem, osiąga moc prawidła, obowiązującego wszystkich ludzi z osobna, i zapytamy się, jaki wpływ wywrze ono na charakter jednostek, jaki typ człowieka urobi się przy tym trybie postępowania; bądź uprzytomnimy sobie w myśli, jakie realne skutki społeczne sprowadzi ono w danych warunkach czasu i miejsca, jak dalece odpowiednia zasada może się rozpowszechnić drogą przykładu i jaki typ stosunków i ustroju wytworzy się pod jej wpływem.

Odpowiedź pierwsza stawia nam przed oczy typ moralny jednostki, będący wyrazem pewnej ogólnie przyjętej i powszechnie praktykowanej zasady etycznej; druga — daje wyobrażenie o typie społeczeństwa samego, który się urabia pod wpływem wcielania tej zasady w życie, a więc uwidoczni wszystkie możliwe skutki, jakie zajdą w układzie stosunków społecznych pod działaniem danego czynnika. Pierwsza nosi charakter oderwany i przypuszczalny zarazem, sztucznie bowiem wydziela z całego złożonego układu powiązań społecznych jeden tryb postępowania i stawia dowolne przypuszczenie, że postępowanie to może stać się powszechnem, jest więc już z natury swej rozwiązaniem zagadnienia teoretycznego. Odpowiedź druga jest konkretną, realną, rozpatruje bowiem dane postępowanie jako czynnik działający pośród wielu innych i oblicza zakres i skutki jego działania, jest więc rozwiązaniem zagadnienia praktycznego.

Chcąc np. zdać sobie sprawę, czy darowanie długu lekkomyślnemu dłużnikowi jest rzeczą dobrą, stawiamy sobie pytanie, jaki »typ społeczny« będzie wynikiem tego postępowania i zależnie od tego, którą z dwóch

powyższych dróg rozumowania obierzemy, odpowiedź i wniosek mogą być zgoła odmienne.

Jeżeli nieupominanie się o należność, stanie się ogólnem prawidłem dla wszystkich, tak rozumuje pierwsza metoda etyczna, wtedy rozpowszechni się i utrwali typ człowieka zdolnego do ofiarności na rzecz bliźnich, wyrozumiałego, przekładającego raczej własną stratę nad możliwe choćby utrudnienie życia innym, typ sam w sobie niewątpliwie szlachetny; gdyby każdy tak postępował, życie stałoby się łatwiejsze, a tarcie społeczne, towarzyszące sporom o prawo, zmniejszyłoby się znacznie.

Druga metoda usiłuje zdać sobie sprawę, jaki typ społeczeństwa urabiać się będzie pod wpływem danego czynnika i dojdzie z łatwością do przeświadczenia, że darowanie należności lekkomyślnemu dłużnikowi utrwała tylko jego lekkomyślność, rozluźnia w nim poczucie obowiązku i odpowiedzialności i uczy żyć z dnia na dzień kosztem otoczenia. Zbyt pochopnych ofiarodawców doprowadza do zaniku poczucia własnego prawa i robi z nich ludzi, gotowych za wszelką cenę okupić sobie spokój i nienarażanie się innym, inaczej mówiąc,

pozbawia ich charakteru. W społeczeństwie jako całości wytwarza stosunki wysoce nie-normalne: u jednych na miejsce ofiarności świadomej i celowej powstaje ofiarność mimowolna, wadliwie skierowana, z drugich tworzy się warstwa ludzi niezdolnych żyć o własnych siłach, nieopatrznych i egoistycznych zarazem.

W naszym społeczeństwie spóczesnem nader szczupłą jest garstka ludzi, która wogóle stawia sobie jakiegokolwiek zagadnienia etyczne i dąży do umiejętnego ich rozwiązania. Rozwijający się w czasach ostatnich t. zw. »ruch etyczny«, o ile nie jest zupełnie oderwany od życia i nie zadawalnia się przeżuwaniem strawy duchowej, na obcych polach zebranej, stając wobec pytania, które nasuwa się bezpośrednio z powyższych słów Spencera, szuka niezmiennie odpowiedzi w kantowskiej formule moralności, nie podejrzewając jak gdyby nawet, że może być inny punkt widzenia w tym względzie, że typ społeczeństwa, na który składa się postępowanie jego członków, stanowi najważniejsze, jedynie miarodajne wskazanie etyczne, gdyż od niego zależy charakter i poziom moralności ogólnej, a więc moralność społeczeństwa samego.

W parze z tym stanem naszej umysłowości idzie zjawisko z dziedziny społecznej, będące zarazem przyczyną i skutkiem poprzedniego, mianowicie, że ta sfera naszego społeczeństwa, która przoduje mu na każdym polu, podejmuje zadania publiczne i wytwarza opinię, daje inicjatywę i prowadzi pracę społeczną, świeci ofiarnością i poświęceniem, która słowem niesie w sobie życie i tworzy nowe jego formy, ta sfera nie przedstawia żadnego wyraźnego typu społecznego i nie posiada określonej fizyognomii moralnej, nie jest więc w stanie ani nadać wybitnej indywidualności całemu społeczeństwu, ani wytworzyć dla niego odpowiedniego systematu pojęć etycznych. Z dawnych tradycji raczej, niż z żywego poczucia, przejęliśmy pogląd, łączący typ dobrego i prawego człowieka z typem dobrego i prawego obywatela, chociaż panująca dziś opinia, zapatrzona wyłącznie w moralność jednostkową, ani zrozumieć należycie tej łączności, ani uzasadnić jej nie potrafi, zaczyna się też sceptycznie zapatrywać na zasadę samą. Poza tem występuje rozpaczliwa chwiejność i rozbieżność, zarówno pojęć jak i postępowania, rażące sprzeczności nietylko w życiu zbiorowym,

ale i w prywatnem życiu jednostek. Dowodzi to, że sfera, która świeci przykładem ogółowi, a więc wytwarza etykę postępowania, sama nie posiada żadnej indywidualności, nie przedstawia sobą żadnego określonego typu moralnego, jest więc sama bez charakteru.

»Być może, powiedzą nam, że nie przedstawiamy jednolitego, wyraźnego typu moralnego, ale mamy określone ideały etyczne, które przyświecają niezmiennie obecnemu pokoleniu i stanowią dla niego wspólne hasło postępowania. Przewodnie zasady moralne są zawsze nieliczne i dają się sprowadzić do najogólniejszych wskazań. Takim wskazaniem, takim ideałem dla najlepszej części naszego społeczeństwa jest altruizm; on nam daje probierz dobra i zła, bo sam jest dobrem bezwzględnem, przeciwstawienie zaś jego — egoizm jest sam w sobie złem, którego zanik idzie w parze z rozwojem postępu etycznego. Kto posiada ideały i w czyn je wprowadza, ten posiada etykę, brak zaś jednolitego typu moralnego jest tylko następstwem zbyt słabego przejęcia się ze strony ogółu ideałami moralności«.

Takie są, mniej lub więcej ujęte w teoretyczną formę, obiegające pojęcia w tym

względnie. Rewizya tych pojęć była wprowadzie przeprowadzaną w popularnej u nas literaturze etycznej, nie pozostawiła jednak żadnych głębszych śladów w opinii.

Znaną jest próba Spencera uprawnienia egoizmu w życiu jednostek, w myśl założenia, że »istota każda musi przedewszystkiem żyć, aby mogła działać«, praca więc nad zachowaniem i rozwojem własnego bytu powinna zajmować pierwsze miejsce w szeregu naszych wysiłków; »zupełne zaparcie się siebie sprowadza śmierć, nadmierne — chorobę, bardziej umiarkowane — spadek sił fizycznych, a zarazem zmniejszenie się zdolności do wypełniania obowiązków, zarówno wobec siebie samego jak i wobec innych«. Ojciec przeciążający się pracą dla dobra rodziny może ją pozbawić przedwcześnie jedynej podpory; człowiek oddany sprawom publicznym z zupełnem zaparciem się siebie wyczerpuje szybko swe siły i staje się wkrótce niezdolnym do należytego wypełniania swych obowiązków.

Rzecz wysoce charakterystyczna, że opinia nasza i krytyka przyjęły ten właśnie punkt wywodów Spencera z powątpiewaniem i przyznały mu co najwyżej pewne znaczenie jako postulatowi biologicznemu, wpływającemu

z potrzeby zachowania gatunku, ale posiadającemu nader wątpliwą wartość etyczną. Rozumowano tak: jeżeli ojciec rodziny lub działacz na polu publicznym oszczędzają swe siły i dbają o ich zachowanie w celach nieosobistych, uczucia ich pozostają w istocie rzeczy te same, tylko altruizm w ostatnim wypadku będzie lepiej wyrozumowanym i rozsądniejszym, należy więc wystrzegać się nieracjonalnego altruizmu, który może okazać się szkodliwym, nie zmieniając w niczem zasad etycznych, opartych na podstawie altruizmu do brze pojętego.

Otóż na wstępie zaraz powstaje pewna trudność. Polega ona na tem, że przyjmując dwojaką postać bezinteresowności, jedną dodatnią, drugą ujemną, zmuszeni będziemy oprzeć nasze postępowanie na innej zasadzie etycznej, niż na przesłance bezwzględnego altruizmu, jako nakazu powszechnego, gdyż altruizm »nieracjonalny« wypadnie wtedy z niej usunąć.

Spróbujmyż go uczynić racjonalnym, to jest takim, który wyklucza wszystkie złe strony kierowania się nieograniczonym uczuciem bezinteresowności. Złe te strony dają się sprowadzić do kilku głównych punktów.

Altruizm bezwzględny, przyjęty w pewnym środowisku jako powszechny nakaz moralny, wytwarza położenie w najwyższym stopniu nienormalne: każdy myśli o innych, inni zaś myślą o nim. Jest to wynik logiczny i nieunikniony, nie można bowiem wydawać, nie przyjmując wzamian. Któż z nas nie widział przykładów podobnych altruistów, zwłaszcza wśród młodzieży, tak skłonnej do przeprowadzania bezwzględnego swych zasad teoretycznych! Są oni gotowi wszystko rozdać innym, choćby miało im braknąć na najpierwsze potrzeby; dbając wyłącznie o dogodzenie współkolegom, wyzuwają się ze środków niezbędnych do spełniania należytego własnych zadań życiowych, a nie umiejac nikomu niczego odmówić, zmuszeni są odmawiać sobie wszystkiego. Bohaterowie altruizmu? — nie, raczej jego sybaryci! Pozbawiając się dobrowolnie niezbędnych środków istnienia, stają się oni nawzajem przedmiotem ciągłej opieki i ustawicznej troski ze strony otoczenia: koledzy myślą za nich o ich potrzebach i zaspakajają je z tysięcznymi ostrożnościami, aby nie urazić ich godności. W takim środowisku największego altruistę poznaje się często po tem, że najwięcej musi przyjmować

od innych. Podniesione do metody, postępowanie takie daje w rezultacie dziwny system asekuracji wzajemnej, przy którym zależność jednych od drugich staje się powszechną, a samodzielność jednostki spada do zera ¹⁾. Przypomina to siatkę drucianą, złożoną ze słabych, niehartownych ogniów, tak misternie jednak przylegających do siebie, że ciśnienie ich wzajemne nigdy nie przypada w poprzek drutu, ale rozkłada się nazdłuż jego powierzchni: niech się jedno ogniwo wypadkiem odwróci, sąsiednie nie wytrzymają nacisku, siatka pęka i rozłazi się jak zbutwiała tkanina.

Altruści bezwzględni nie mogą być konsekwentni. Uważając swe postępowanie za wyraz nakazu moralnego, obowiązującego wszystkich, w imię tego samego altruizmu

¹⁾ Przesadna opieka koleżeńska, zwłaszcza wśród młodzieży naszej zagranicą, prowadzi niejednokrotnie do tego, że jednostki zatracają zupełnie zdolność myślenia o sobie, radzenia sobie samemu i przebijania się przez życie o własnych siłach. Osłabia to i tak już słabe charaktery, a działając stale, uwstecznia typ społeczny całego środowiska. Wprost przeciwnie, a niezaprzeczenie dodatnie rezultaty pod względem wyrabiania charakterów wydają stosunki wśród kolonij polskich w Stanach Zjednoczonych, urobione pod wpływami amerykańskimi.

muszą dać pewną folgę budzącym się w nich przez reakcyę instynktom egoistycznym, aby dostarczyć również sposobności innym do wywzajemnienia się i wykazania swej bezinteresowności, a idąc dalej w tym kierunku, oswajają się z ciągłym przyjmowaniem usług od otoczenia, składają stopniowo na nie całą troskę o swój byt i kończą zwykle na tem, że stają się ciężarem społeczeństwa. Wtedy, nie mając już z czego dawać, wyłącznie przyjmują od innych, poczytując to za rzecz normalną, należną im niejako w imię zasad etyki publicznej. Ileż to u nas w poprzednim pokoleniu stwarzano synekur i pomocy zbiorowych dla ludzi tej kategorii, którzy pożyczali, ręczyli, rozdawali, gościli i pomagali, dopóki nie przetrwonili majątków, aby żyć potem z łaski przyjaciół i sąsiadów.

Jeżeli altruizm bezwzględny musi koniec końców demoralizować nawet tych, dla których stanowi jedyną zasadę etyczną, jest on jeszcze bardziej demoralizującym dla dalszego otoczenia. Z pomocy korzystają nie tylko ci, którzy okazywali niegdyś lub okazują takąż pomoc innym, ale równie często ludzie nie dający otoczeniu nic wzamian. W ostatnich nietylko osłabia ona wszelką samodzielność

i energię życia, ale budzi wprost instynkty egoistyczne i żądę używania. Któż z nas nie widział przykładów, jak zbytnia pieczołowitość najbliższych i ustawiczna pomoc z ich strony nietylko zabijała charaktery, ale wprost łamała życie tym, których brała w opiekę! czy to była matka nie umiejąca z miłości niczego dziecku odmówić i zaspakajająca wszystkie jego zachcianki, czy młodzież utrzymująca ze stypendyum koleżeńskiego niezamożnego próżniaka, z którego wyrastał później prosty wyzyskiwacz. Wogóle więc stwierdzić możemy ten fakt niezaprzeczony, że przesadny altruizm, panujący w pewnym środowisku, w sposób nieunikniony i fatalny wyrabia egoizm wśród tych wszystkich, którzy z jego opieki korzystają, bilans więc społeczny podobnego postępowania nie jest bynajmniej takim, za jaki podają go zwolennicy nieograniczonej bezinteresowności.

Altruizm bezwzględny wyklucza wszelką celowość życia i nakreślony z góry plan postępowania. Kolega, oddający biednemu współkoledze pieniądze przeznaczone na wpisy lub egzaminy, rzuca na los wypadku cały plan swego wykształcenia. Każdy cel życiowy, każdy ukartowany zamiar wisi na włosku

pierwszego lepszego altruistycznego popędu, wywołanego wypadkowo silnem wrażeniem zewnętrznem. Idąc za takim popędem, jednostka bierze na siebie ciężary bez kontroli, a następnie w swojej osobie narzuca te ciężary otoczeniu. Na takich podstawach oparty system asekuracji wzajemnej wytwarza typ współdziałania nieskoordynowanego, a wyniki jego będą zawsze nieobliczalne.

Nakoniec etyka altruizmu bezwzględnego prowadzi do arystokracji duchowej. Człowiek przypisuje sobie większą wartość od innych nie dla tego że więcej korzyści społeczeństwu przynosi, ale dla tego jedynie, że czuje w pewien sposób, który uważa za duchowo wyższy. Łatwo poczytywać się za cnotliwego, gdy zadawalniamy się poczuciem dobra, które pragnęlibyśmy zrobić, a nie zdajemy sobie sprawy ze zła, które robimy. Na takiej to podstawie dzieli się ludzi na dwie kategorie — altruistów i egoistów, przyczem pierwsi uważają się za jedyne nosiciele etyki i przedstawiciele moralności.

Powróćmy teraz do owego młodzieńca, oddającego otrzymane od rodziców na wpisy pieniądze potrzebującemu koledze. Przy pewnym odpowiednim zbiegu okoliczności, by-

najmniej nie wyjątkowym, czyn jego, tak bezmyślnie stawiany przez panującą u nas opinię na piedestał etyczny, może się okazać potrójnie niemoralnym: przyczyni się on do zdemoralizowania kolegi, ucząc go co najmniej liczyć na nieprzewidzianą pomoc¹⁾, a być może rozwijając w nim pierwsze instynkty pasorzytnictwa; dającemu pokrzyżuje plan dalszej pracy, utrwali w nim wadę niewykonywania podjętych obowiązków, być może zwichnię nazawsze właściwy wybór zawodu, a z nim i wydajność użytecznej dla ogółu pracy; nakoniec, oddając cudze pieniądze na inny cel, niż były przeznaczone, nasz altruista popełnia swego rodzaju sprzeniewierzenie na szkodę rodziców.

Otóż jeżeli nie będziemy chcieli twierdzić, że moralność jest kategorią czysto indywidualną, nie zaś społeczną, że obojętnymi są dla niej skutki czynów, skoro intencja jest dobrą, jeżeli słowem nie staniemy na stanowisku utożsamiania etyki z czysto indywi-

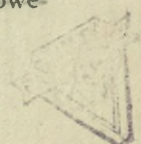
¹⁾ Nie będą pomocą nieprzewidzianą stypendya zwrotne rozdawane wedle zasług i pracy przez instytucje publiczne i liczyć na nie każdemu wolno bez obawy demoralizacji, nie jest to bowiem spuszczenie się na cudzy altruizm.

dualistycznymi pojęciami »grzechu« i »cnoty«, czembyśmy jej odebrali całą podstawę przedmiotową i całą wartość społeczną, przyznać będziemy zmuszeni, że moralność nie jest bynajmniej równoznaczna z altruizmem, co więcej, że można być skończonym altruistą, a zarazem postępować niemoralnie. Akto postępuje niemoralnie, ten jest niemoralnym.

Powyższe uwagi wyjaśniają nam same przez się, na czem polega poszukiwana przez nas »racyonalność« altruizmu. Jest ona niczem więcej, jak punktem widzenia społecznym, nieodłącznym od wszelkiego naukowego traktowania zagadnień etycznych.

Altruizm racyonalny, jak widzimy, nie może być bezwzględny, musi się bowiem liczyć z następstwami i skutkami swych czynów, odbijającymi się na środowisku ludzkim, a pozbawiony swego charakteru bezwzględnego, traci zarazem wszelką wartość, jako zasada przewodnia i punkt wyjścia etyki praktycznej; etyka bowiem, jako system nakazów moralnych, musi być i pozostać bezwzględną.

Na to, aby wybrnąć z zaznaczonych wyżej trudności, samo przykładanie do altruizmu miarki racyonalności, jako czysto-rozumowe

dociekanie możliwych następstw postępowania, nigdy wystarczającym być nie może. Czynnikiem normującym życie i czyny ludzkie nie są pojęcia i rozumowania, zwłaszcza, gdy im się przeciwstawia uczucie w odmiennym popychające kierunku, ale głęboko leżące instynkty człowieka, na nie zaś nakaz racjonalności postępowania żadnego poważnego wpływu wyrzucić nie może, o ile wychowanie i tradycja rozwijać będą wyłącznie popędy tak zwanego »dobrego serca«, jako jedynie moralne.

Najważniejszy jednak wniosek, jaki z głębszego zastanowienia się nad »racjonalnością« altruizmu wyprowadzić możemy, na tem polega, że o ile czynnikiem powściągającym owe nieskoordynowane popędy dobrego serca jest głębszy pierwiastek instynktowo-uczuciowy (a taki tylko może tu stanowić przeciwwagę skuteczną), nie będzie on miał nic wspólnego z altruizmem polegającym na współczuciu, do którego najzupełniej mylnie wszelki altruizm sprowadzany bywa. Czynnikiem hamującym będzie tu instynkt społeczny, popychający nas do utożsamiania naszych popędów z interesem ogólnym, a pod względem uczuciowym — ta szczególna odmiana altru-

izmu, która polega na solidaryzowaniu się z egoizmem zbiorowej całości.

Gdy spotykam przy drodze zawodowego żebraka, iść mogę za popędem jednego z dwóch uczuć, z których każde będzie natury altruistycznej: bądź poruszony współczuciem na widok zewnętrznych objawów nędzy, dam mu jałmużnę, bądź też przeważy we mnie uczucie solidarności ze społeczeństwem, dla którego zawodowe żebractwo jest objawem chorobliwym, istniejącym tylko dzięki bezmyślnej, nieskoordynowanej i niezorganizowanej ofiarności; wtedy zapanuję nad uczuciowym altruistycznym popędem, odmówię jałmużny żebrakowi, a natomiast niezależnie od wrażeń bezpośrednich popierać będę odpowiednie instytucje publiczne i towarzystwa dobroczynne.

Widzimy, że koniecznem jest rozróżnianie dwóch gatunków altruizmu: jeden z myślowy, opiera się na współczuciu, litości, uprzejmości, chęci dogodzenia innym lub uniknięcia widoku cierpień; graniczy on blisko, a nawet zlewa się często z egoizmem; drugi — samowiedny, polega na złaniu swych uczuć z dobrem zbiorowości, na traktowaniu jej spraw w taki sposób, w jaki się swoje osobiste sprawy traktuje, nie jest więc ni-

czem innym, jak egoizmem społecznym, odbijającym się w instynktach jednostki.

Pierwszy możnaby nazwać również indywidualistycznym, lub ściślej biorąc, ze względu na sam charakter altruizmu, jako stosunku pomiędzy ludźmi — indywidualistyczno-towarzyskim; drugi jest z istoty swej społecznym¹⁾.

Dwom rodzajom altruizmu odpowiadają

¹⁾ Niewątpliwie, na pierwszy już rzut oka, nasu nie się każdemu uogólnienie, że pierwszy jest przeważnie właściwy kobietom, drugi — mężczyznom. Byłoby to jednak uogólnienie przedwczesne, pozbawione istotnych znamion naukowych. Rzeczywiście wśród kobiet przeważa altruizm zmysłowy, wśród mężczyzn — samowiedny, nie wypływa to jednak z samej natury obu płci, ale z wychowania i warunków życia społecznego. Wychowanie rozwija w kobietach nadmierną wrażliwość i czułość, warunki życia — trzymając je zdala od spraw publicznych, nie mogą w nich rozbudzić w należyтым stopniu instynktów społecznych; oto wszystko. Uogólnienie więc powyższe, słuszne dla danego czasu i miejsca, nie może być uważane jako zasadnicze i powszechne. W naszym społeczeństwie, mianowicie w zaborze rosyjskim, gdzie brak życia publicznego i nadmierna uczuciowość ogółu wytwarzają typ zniewieściałych mężczyzn, altruizm indywidualistyczny i zmysłowy jest zarówno wśród obu płci rozpowszechniony.

również dwa rodzaje egoizmu, gdyż oba te, napozór wykluczające się wzajemnie uczucia, jak widzieliśmy, nietylko splatają się silnie ze sobą, ale stanowią często dwie strony jednego i tego samego zjawiska.

Egoizm zmysłowy polega na dążeniu bezpośredniem do szukania zadowoleń i unikania cierpień, stanowi też często istotny punkt wyjścia, a nawet bodziec bezpośredni dla zmysłowego altruizmu, jak na to wskazują przykłady ślepego przywiązania rodziców do dzieci, pobłażania złu dla uniknięcia walki, usuwania za wszelką cenę widoku cierpień lub niezdolności do sprawienia bólu innym, choćby to miało być wynikiem potrzeby a nawet konieczności. Egoizm zmysłowy służy za podstawę systematu etycznego, zwanego u ty-lit a r y z m e m, którego podwaliny założył Epikur, twórcą zaś był Bentham.

Egoizm samowiedny opiera się na poczuciu godności osobistej i własnej wartości, na wolności i niezależności wewnętrznej, na ambicyi pragnącej zaznaczyć się dodatnio w życiu zbiorowem, na głębokiem przejęciu się odpowiedzialnością osobistą, na estetyce czynów, w każdym razie na silnej indywidualności. Każe on jednostce być zawsze

w zgodzie z sobą i z własnym sumieniem, a w praktyce posiada często wszystkie zewnętrzne znamiona altruizmu i okupywać się może największymi nawet ofiarami na rzecz dobra ogólnego. Egoizm samowiedny nie został wprowadzony do żadnego systematu etycznego, chociaż stanowił zawsze potężną dźwignię postępu moralnego, chyba w nauce Stoików znajdziemy pojedyncze jego rysy, pozbawione wszakże jedynie właściwego mu podkładu społecznego.

Jak widzimy z powyższego, oparcie klasyfikacji etycznej na altruizmie bezwzględnym, przeciwstawiającym się egoizmowi, jako na kamieniu probierczym moralności, jest nie tylko pozbawione wszelkiej umiejętnej wartości, ale wręcz niemożliwe do przeprowadzenia. Altruizm zmysłowy i egoizm zmysłowy, wbrew pozorom, należą do jednego i tego samego typu duchowego, przeplatają się, łączą ze sobą i przechodzą z łatwością jeden w drugi, tak że etyka utylitarna mogła nawet nie bez pewnego powodzenia sprowadzić pierwszy do drugiego, przypisując każdej bezinteresowności bodziec samolubny. Z drugiej strony, altruizm samowiedny i egoizm samowiedny wiążą się organicznie ze sobą i wy-

stępują łącznie w życiu zbiorowem jednostki, gdybyśmy zaś sprowadzić ich do siebie usiłowali, zobaczylibyśmy, że drugi rozpływa się w pierwszym, egoizm bowiem samowiedny czerpie wszystkie swe bodźce z poczucia dobra społeczeństwa, stara się tylko odegrać w jego życiu rolę czynnika samodzielnego. —

Mamy więc przed sobą dwa odrębne typy moralne, odpowiadające dwom nawskróś różnym od siebie charakterom uczuciowym — zmysłowemu (choćby z podkładem najbardziej altruistycznym) i samowiednemu. Jednemu z nich przyznać musimy wyższość etyczną i oprzeć na nim nakazy moralnego postępowania. Oczywiście oba te typy, tak rozbieżne w dziedzinie wyższych zagadnień moralności, zbliżają się do siebie, gdy idzie o wspólne ich przeciwstawienie czynom z istoty już swej niemoralnym i przez oba za takie uznawanym, jak rozwijający się kosztem innych egoizm zmysłowy lub indywidualizm, przeciwstawiający swoje »ja« wszystkiemu co go otacza. Obracając się w dziedzinie etyki, różnie pojmowanej, nie bierzemy w rachubę instynktów i popędów, bezspornie niemoralnych z każdego punktu widzenia. X

Po tem zastrzeżeniu, łatwo zauważyć na

pierwszy rzut oka, że wybór nasz pomiędzy dwoma typami moralnymi zależeć musi od tego, której z dwóch teorii etycznych od-
damy pierwszeństwo, czy indywidualistycznej,
stawiającej sobie za cel osiągnięcie najwyż-
szego typu człowieka, czy społecznej, dążącej
do osiągnięcia najwyższego typu społeczno-
ści ludzkiej; czy tej, która główny nacisk
kładzie na podmiotowe pobudki w duchowości jednostki, czy też tej, która podporządkowuje te pobudki przedmiotowym czynom, rozpatrywanym jako czynniki życia zbiorowego.

Odpowiednio do tych założeń a na tle dwóch powyżej skreślonych, odrębnych typów uczuciowości, zarysować się muszą również pod względem umysłowym dwa odmienne systematy etyki stosowanej. Typowi charakteru zmysłowemu, a zarazem założeniu indywidualistycznemu, odpowiadać będzie etyka d o g m a t y c z n a, która bierze każdy czyn sam w sobie, niezależnie od czasu, miejsca, okoliczności i skutków, gdyż w ten tylko sposób utrwalić może idealny typ jednostki, rozpowszechnić praktykowanie jednej dla wszystkich zasady i uczynić z niej bezwzględną normę prawa moralnego. Typowi samowie-

dnemu, a zarazem założeniu społecznemu, odpowiadać będzie etyka autonomiczna, która bierze pod uwagę wszystkie konkretne warunki bytu i stosunków ludzkich, a na ich podstawie dopiero wskazuje każdemu w sposób bezwzględny właściwe jego stanowisku obowiązki indywidualne i społeczne ¹⁾.

Musimy więc wybierać pomiędzy dwoma systematami etyki stosowanej: pomiędzy etyką ideału osobistego, indywidualistyczną, zmysłową i dogmatyczną ²⁾, a etyką idei zbioro-

1) Nie chcąc wybiegać poza ogólnie przyjęty wśród ogółu sposób widzenia, nie wprowadzam tu ściśle naukowego rozróżnienia pomiędzy etyką z jednej strony, jako przejawem czysto uczuciowego życia duchowego w społeczeństwie, a prawem naturalnym i prawem społecznym z drugiej, jako takimiż przejawami natury umysłowej. Ściśle biorąc, nakazy zna tylko prawo, etyka polega jedynie na uczuciu zadowoleniu z pewnych czynów, uważanych przez społeczeństwo za moralne, na uczuciu zaś niezadowoleniu z innych, za niemoralne poczytywanych.

2) Może ona kłaść szczególny nacisk na każdą z tych stron z osobna i dać przez to początek różnym systematom, które posiadają jednak tę wspólną cechę zasadniczą, że ideał osobisty służy im za podstawę i punkt wyjścia.

wej, społeczną, samowiedną i autonomiczną. Którąkolwiek wybierzemy, musi być ona bezwzględna, gdyż tylko taki systemat nakazów moralnych zasługuje na miano etyki, zdolnej urabiać i podnosić życie ludzkości.

Etyka ideałów stawia sobie za cel bezpośredni jeżeli nie osiągnięcie, to przynajmniej zbliżenie się jednostek do stanu doskonałości bezwzględnej, przyczem pojęcie doskonałości, pozbawione przedmiotowej oceny społecznej, musi być mniej lub więcej apryoryczne. Nie stawia ona przed oczy jednolitego, realnego typu moralnego, ale składa się z szeregu luźnych przepisów etycznych, jednakowo obowiązujących wszystkich, zawsze i wszędzie, i dlatego po większej części negatywnych. Zbliżenie się do stanu doskonałości polega na coraz bardziej szczegółowem i skrupulatnem stosowaniu wyznawanych zasad do praktyki życia codziennego, doskonałość zaś, brana czysto indywidualnie, istnieć ma sama w sobie i ma być sama dla siebie celem. Stąd taki szereg nakazów moralnych jak: nie zabijaj, nie czyn bezprawia, nie szkodź innym, bądź bezwzględnym altruistą lub bezwzględnie czystym, jeżeli chcesz doskonałość osiągnąć, nie kłam, nie sprzeciwiaj się złu

i t. d. Nauka Tołstoja przedstawia typowy i jaskrawy przykład tego rodzaju nakazów.

Etyka ideałów nosić ma charakter bezwzględny, na tym punkcie przypisuje się jej nawet pewnego rodzaju monopol. W istocie rzeczy ideały różnych czasów i różnych ludów jaskrawo odskakują od siebie, śród tego samego nawet społeczeństwa zmieniają się zasadniczo z pokolenia w pokolenie. Już z tej jednej przyczyny o ich bezwzględności mowy być nie może.

Nie dość na tem. Etyka ideałów tworzy na każdym kroku takie sytuacje moralne, że czynić musi poważne i zasadnicze ustępstwa ze swych przepisów i wchodzić w kompromisy z warunkami, to też zwalczając w zasadzie z całą siłą wszelki oportunizm, w istocie rzeczy zaprawia ludzi do niego. Człowiek, z natury swych ułomności, idealnym być nie może, zbliżanie się jego do stanu doskonałości podlega w rzeczywistości tylko nakazom względnym, zależnym od stopnia tego zbliżenia. Tak więc pierwszy warunek prawdziwej etyki, jej bezwzględność, wysunięty pozornie przez etykę ideałów na plan pierwszy, okazuje się w istocie rzeczy złudnym. I rzeczywiście, czyż najbardziej nawet dogmaty-

czny jej zwolennik zakáže zabijać w walce temu, co broni ojczyzny od najścia nieprzyjaciół, czy zaleci celibat osobie kochającej i kochanej, która pragnie ognisko rodzinne założyć, czy zabroni kłamstwa, gdy prawda zabić może lub zgubić innych, czy potępi sprzeciwianie się złu, gdy to zło jest krzyżującym bezprawiem? Jeżeli tak, przestał on już być moralistą, a jest tylko suchym, zimnym, z gruntu niemoralnym fanatykiem! Prawo zna z dawna maksymę: *summum jus summa injuria*; nadmierne przestrzeganie ideału moralności również do niemoralności prowadzić musi.

Etyka ideałów, w słowach tylko bezwzględna, odbija się całym szeregiem skutków ujemnych zarówno na życiu jednostki, jak i na stosunkach społecznych:

1) Stwarzając sytuacje bez wyjścia, prowadzi do tego, że podcina u podstaw dwie najkardynalniejsze zasady moralności samowiednej: »bądź zawsze szczerym« i »bądź zawsze w zgodzie z własnym sumieniem«. Czy może być szczerym człowiek, który głosi zasadę bezwzględną, wiedząc o tem z góry, że przy pierwszym zbiegu okoliczności siebie i innych rozgrzeszyć będzie zmuszony od

pogwałcenia tej zasady? Czy może być w zgodzie z własnym sumieniem ten, którego najzdrowsze instynkty i najlepsze uczucia pchają w pewnym kierunku, przyjęty zaś w imię konsekwencji suchy dogmat etyczny w przeciwnym? Radzić tu sobie umie tylko natura Rosyanina, tego klasycznego zwolennika etyki najdziwaczniejszych ideałów. Nie robi on sobie naogół zbytich skrupułów z odstępowaniem od głoszonych zasad, powtarza tylko przy tej okazji ze spokojną rezygnacją: ka-koj-że ja odnako padlec! Są zresztą ludzie, którzy widzą w tem objaw szczerości charakteru.

2) Etyka ideałów może dawać nakazy moralne, ale nie może zrodzić powszechnego dla wszystkich obowiązku. Naciągając strunę »doskonałości« do granic, przechodzących siły przeciętnego uczciwego człowieka, robi z niej conajwyżej wzór, który ten tylko naśladować będzie, kto ma chęć i wolę to uczynić, i o tyle tylko, o ile będzie zdolny do tego, słowem żąda więcej, aby cośkolwiek osiągnąć. Takie nakazy etyczne nie mogą mieć żadnej wartości, jako regulatory powszechne stosunków społecznych. Z chwilą zaś, gdy zwolennicy etyki ideałów zechcą z nich ukuć prawa mo-

ralne, obowiązujące bezwzględnie cały ogół, wywołają tylko opozycję czynną ze strony tych, co się kierują zasadami odmiennymi, uprawnią ich do tworzenia nowych własnych szkół, choćby w kierunkach rozbieżnych, słowem poderwą u podstaw jedność pojęć etycznych w społeczeństwie, bez której niema obowiązków powszechnych, a więc i moralności samej.

3) Do ideału zbliżyć się można tylko w pewnym kierunku, odpowiadającym naszym przyrodzonym zdolnościom, które za pomocą ustawicznych ćwiczeń rozwijamy w sobie aż do stanu względnej doskonałości. Etyka ideałów, gdy z istoty swej wszechstronnie, integralnie praktykowaną być nie może, wytwarza z konieczności specjalizację, i to w kierunku najmniejszego oporu dla wrodzonych skłonności każdego, przez co prowadzi w sposób nieunikniony do moralności jednostronnej; zbliżona do stanu »doskonałości«, przestaje już być etyką, a staje się swego rodzaju atletyką moralną, wzbudzającą być może podziw w gawiedzi, ale nie podnoszącą się ani na jotę poziomu moralnego wśród ogółu.

4) Jednostronność pociąga za sobą wyłączenie

czność. Człowiek, zapatrzony w pewien dogmat, który mu się wydaje kamieniem węgielnym doskonałości, dojść musi do potępienia najbardziej nawet uprawnionych dążeń przeciwnych. Altruista bezwzględny oburzać się będzie na wszelki przejaw samowiednego egoizmu, chociażby ten był potężnym czynnikiem dobra ogólnego; człowiek stawiający sobie za ideał skromność potrzeb, potępi najelementarniejsze wymagania kultury, obniżając tem samem jej poziom wśród ogółu; idealizator bezwzględny czystości gotów będzie zatruć i podkopać szczęście przyszłe serc młodych, rzucając w nie jad zwątpienia, analizy rozkładowej i chorobliwej goryczy na punkcie tych stron życia, które właśnie idealizowane być powinny, jeżeli zachować mają całą czystość najpiękniejszego w swej bezwiedzy instynktu. Moralność, jak wszelkie postępowanie celowe, wymaga przede wszystkim miary, trafnej i wszechstronnej oceny położenia. Z chwilą gdy bierze za punkt wyjścia i miarę czynów — ideały, skazaną jest z góry na wyłączość i przesadę, staje się więc łatwo nietolerancyjną, bezwzględną w potępianiu innych i despotyczną.

5) Oderwane i formalne czysto nakazy

zastępują umiejętną dyrektywę postępowania. Etyka ideałów operuje nie pojęciami, ale słowami, i nadaje im jakieś samoistne i bezwzględne znaczenie, niezależne od stosunków, które mają wyobrażać. »Nie zabijaj« w jej ustach znaczy »nie zadawaj śmierci«, niezależnie od tego w jakich warunkach, w jakiej intencji i dla jakiego celu czyn ten zostaje spełniony, nic więc dziwnego, że niektórzy, konsekwentni w swej nielogiczności, rozciągają ten zakaz aż do zadawania śmierci zwierzętom; czemuż nie roślinom zarazem? Nie będzie to jednak nietylko zabójstwem, ale żadnym czynem niemoralnym, gdy taki apostoł dogmatu »nie zabijaj«, zalecając opór bierny przeciwko służbie wojskowej, wystawi swych sfanatyzowanych zwolenników na sądy wojenne ze wszystkimi ich następstwami, aby literze etyki stało się zadość. »Bądź czystym«, to znaczy w jej ustach — nie żyj życiem płciowem, a w każdym razie poczytuj je za rzecz niską i złą w zasadzie. Ale nie sprzeniewierza się czystości ten, co pod wpływem tłumionych instynktów zdeprawuje swą wyobraźnię, zakazi duszę lubieżnością, a wszystkie myśli i uczucia zwróci na owoc zakazany.

To już nie zasady, to słowa, nabierające — jak u ludów dzikich — wartości rzeczy samej w sobie. Dzięki temu dogmatyzmowi formuł i ślepej rutynie przepisów z nich płynących, etyka ideałów wpada w istną namiętność tworzenia sztucznych grzechów tam, gdzie ich niema, no — a oczywiście poczytuje za niewinne lub nawet moralne takie czyny, które stanowią ciężkie przewinienia wobec etyki społecznej ¹⁾).

¹⁾ Indywidualizm etyczny w pewnej swej odmianie może się wprawdzie uwolnić od dogmatyzmu, ale na to tylko, aby wzamian popaść w zupełną anarchię moralną. Zarodek jej tkwi w założeniu, które poczytuje czystość i bezinteresowność pobudek za jedyną i wystarczającą kwalifikację etyczną. Wszystko polega na intencji, a czyny ludzkie zdane są na łaskę nieobliczalnych dróg, któremi często kroczy rozumowanie jednostek, wyłamujących się z pod moralnego przymusu społecznego. Otóż ludzie najzupełniej moralni według etyki indywidualistycznej tego typu, mogą być społecznie z gruntu niemoralnymi. Dość przypomnieć anarchistów: spotyka się pomiędzy nimi wiele jednostek o wysokim nastroju moralnym, altruistycznych, zdolnych do najwyższych poświęceń. Mają oni swoją bardzo wygórowaną etykę, ale dlatego właśnie, że jest ona nawskróś indywidualistyczną, że cała jej moralność polega na czysto podmiotowych stanach wewnątrz-

6) Stan wysokiego napięcia duchowego, towarzyszącego dostrajaniu się do ideału, długo trwać nie może; przypada on zwykle na pewien ograniczony okres życia, na okres pozbawiony najczęściej głębszych pokus i rzeczywistych zawikłań, a nawet prostego doświadczenia życiowego. Gdy te się zjawiają, ideał, tak prosty dotąd i jasny, staje się zbyt szablonowym, doktrynerskim i wyłącznym, ulega stopniowym modyfikacjom, zamienia się w coś innego lub, co gorsza zapada się odrazu, zostawiając tylko gruzy po sobie. Stąd tak częste u nas porzucanie z wiekiem

nych i na podmiotowym jedynie pojęciu o szczęściu ludzkości, mogą popełniać w imię tej etyki krzyżące zbrodnie społeczne. To samo da się powiedzieć o wszelkiego rodzaju fanatykach, dopuszczających się przestępstw z pobudek czystych. Czy możemy o nich powiedzieć, że są to jednostki moralne, które tylko wskutek wadliwego rozumowania stanęły w sprzeczności z kodeksem karnym? Czem wtedy zapełnimy przepaść, która się otwiera pomiędzy moralnością a prawem? Z dwojga złego, dobro społeczeństwa stokroć prędzej pogodzić się może z typem charakteru o złych instynktach, ale utrzymującym je z jakichkolwiek względów na wodzy, niż z podmiotową moralnością anarchicznego indywidualizmu, stawiającego się ponad społeczeństwem.

dawnych ideałów etycznych młodości, po których pozostaje tylko niesmak, zwątpienie w siebie i pustka moralna. Gorzej, gdy te ideały, utraciwszy grunt pod nogami i pozbawione rzeczywistej treści uczuciowej, stają się przetrwać jako doktryna etyczna. Wtedy ludzie zadawalniają się wyznawaniem ideałów, z których pozostaje to tylko, co było w nich ujemnego, a moralność zamienia się w pozę, blagę i obłudę. A ponieważ niewykonalne zasady postępowania są z góry na zawód skazane, zwyrodnienie etyki ideałów w ciągu życia ludzkiego jest zjawiskiem niemal powszechnem.

7) Nakoniec, wśród zwolenników etyki ideałów tworzy się hierarchia typów moralnych, mniej lub więcej zbliżonych do ideału. Ci, którym dane było wznieść się pod pewnym względem na wyżyny tresury moralnej, choćby stąd żadna dla ogółu korzyść nie płynęła, uważają się za typy wyższe od innych, za »nadludzi«, uprawnionych do patrzenia z góry na tych, co nie osiągnęli wprawdzie pod żadnym względem doskonałości ale pod wszystkimi względami pełnią należycie swe obowiązki człowieka i obywatela. I ogół poddaje się wkońcu tej mniemanej arystokracji du-

chowej, zapominając o tem, że od typu »nadczołowieka« daleko większą wartość moralną i społeczną przedstawia typ »człowieka«.

Etyka ideałów, względna w swej istocie, niezdolna wytworzyć poczucia obowiązku powszechnego, rozbija społeczeństwo pod względem moralnym, wprowadza w nie chaos i anarchię duchową; wytwarzając sytuacje bez wyjścia, wbija się klinem w serca i mózgi, sieje niepokój i rozterkę wewnętrzną, rozstrój i histeryę, denerwuje ogół i tworzy z niego typ bez charakteru. W pogoni za doskonałością ludzie przestają być dobrymi członkami społeczeństwa, w pogoni za cnotą przestają należycie wypełniać swe obowiązki osobiste i obywatelskie. Nie są to zaiste podstawy, na których dałoby się oprzeć odrodzenie moralne narodu!

Etyce ideałów przeciwstawia się etyka a idei, etyka społeczna. Zasadą jej przewodnią jest realne dobro konkretnego społeczeństwa, do którego dana jednostka należy. Nakazem dla ostatniej będzie stworzenie z siebie jednolitego, harmonijnego i silnego typu, odpowiadającego jej własnej indywidualności (egoizm samowiedny), dalej — przywiązanie tej indywidualności do właściwych jej kół,

sfer, grup i społeczeństwa całego (altruizm samowiedny), nakoniec — zlanie się jej duchowe ze swem społeczeństwem i przyjęcie jego dobra, pragnień i celów za swoje (egoizm zbiorowy).

Etyka idei przyjmuje z góry, że doskonałość ludzka może być tylko względną i, zamiast ubiegać się o podniesienie jednostek na wyżyny tej względnej choćby doskonałości, troszczy się przedewszystkiem o to, aby ogół osiągnął poziom moralności niezbędny do prawidłowego układu stosunków społecznych. Woli ona podnieść ten poziom o jeden stopień skali etycznej, niż widzieć garstkę ludzi pnących się na szczyty owej skali i przerywających przez to wszelką łączność moralną z resztą. Każdy jej nakaz dotyczy tego tylko, co jest koniecznem dla dobra ogólnego, ale nakaz ten stanowi bezwzględny i powszechny obowiązek dla wszystkich, co wyklucza z góry wszelką możliwość oportunizmu ¹⁾. Etyka idei wkłada te same obo-

¹⁾ Oportunizm zjawia się tam tylko, gdzie panują bezwzględne zasady dogmatyczne; etyka społeczna uświęca z góry odstępstwo od pewnych obowiązków i nakazów, ale tylko w imię obowiązków

wiązki na każdego, a nie na wybranych tylko. Mogą być stopnie w mniej lub więcej ściśle i dobrem ich wykonywaniu, mogą się zjawiać ludzie zdolni do nadobowiązkowych czynów, ale niema z góry niejako uprawnionej hierarchii doskonałości ludzkiej, to też nie świętych, ale bohaterów ona wyduje.

Jednostki, zdolne wyprzedzić ogół pod względem pewnych, wrodzonych ich indywidualności cnót moralnych, baczyć będą przede wszystkim, aby nie stanąć w kolizyi z innymi obowiązkami moralności, a wtedy zadowolnią się tem, że innym świecić będą przykładem, że wskażą im możność osiągnięcia w danych warunkach wyżyn swej roli społecznej, obcą im jednak będzie wszelka myśl stwarzania etyki własnej, narzucania jej komukolwiek, a tem mniej szerzenia prozelityzmu. Obywatel, oddający się w całości dobru publicznemu, od innych wymagać będzie tylko sumiennego pełnienia obowiązków. Człowiek praktykujący najdalej posuniętą czystość wypowie walkę rozpuście, ale nie będzie propagował celibatu powszechnego, inny, stający

i nakazów ważniejszych i wyższych, co z oportuni-
zmem nie wspólnego nie ma.

w obronie życia ludzkiego, prowadzić będzie kampanię przeciwko pojedyńkom lub karze śmierci, jako bezcelowym dziś i szkodliwym przeżytkom innego ustroju, ale nie będzie wzywał rodaków powołanych do obrony kraju, aby rzucali broń pod nogi nieprzyjaciela lub choćby uchylali się od najpierwszego obowiązku obywatelskiego.

Na miejsce dogmatycznego zakazu «nie kłam», etyka społeczna postawi inny, mniej wyłączny, mniej formalny, ale głębszy zarazem: »nie bądź kłamcą«, nie bądź typem charakteru fałszywym i niegodnym zaufania, postępowanie twoje niech będzie zawsze prawe, a pozostanie ono takim, gdy w głębokim poczuciu obowiązku wypowiesz bez skrpułów świadome kłamstwo, skoro wymaga tego dobro innych, twoja niezależność wewnętrzna i twój charakter. Czy prześladowany Unita podlaski, zapytany przez władze o księdza, który mu potajemnie sakramentów udzielał, nie ma obowiązku moralnego zasłonić go kłamstwem? czy urzędnik zapytany zrzęcznie o tajemnicę urzędową, gdy uchylając się od odpowiedzi zdradzić ją może, nie powinien zmylić domysłów? czy dowódca przygotowujący fortel ma prawo rozpuszczać fałszywe

wieści? czy będąc w posiadaniu wiadomości, któraby drugą osobę zabiła, nie powinienem na jej zapytanie odpowiedzieć kłamstwem? czy nagabnięty natarczywie przez natręta o moją tajemnicę osobistą nie mam prawa zbić jego domysłów, gdy milczenie mnie zdradzi? Jeżeli zwolennik formalnego zakazu »nie kłam« stanie tu z nim w zgodzie, nietylko zada kłam i gwałt własnemu sumieniu, ale popełnić może zbrodnię moralną. Mówiąc nieprawdę z całą samowiedzą, pozostaje nietylko wewnątrz ale i nazewnątrz prawym i moralnie czystym, bo nie jest kłamcą ten, co unikając wykrętów i faryzeuszostwa, broni niezależności swego sumienia.

3) Przed zakazem »nie czyn bezprawia«, etyka społeczna wysuwa na plan pierwszy zakaz — »nie znoś bezprawia«; tamten może być tylko wskazaniem negatywnem, otamowującym co najwyżej popęd do nadużyć, ten jest rzeczywistym regulatorem stosunków społecznych, czynnikiem ustroju, nie znoszącego bezprawia w swem łonie. Porządek prawny, jako pierwszy warunek szczęśliwości ogólnej, nie może polegać na łasce i dobrej woli ludzi, którzy mają często interes w jego naruszaniu, ale na takim powszechnie obowiązującym na-

kazie, który czyni jego gwałcenie niemożliwym lub przynajmniej szkodliwym dla gwałciciela. Pierwszy zakaz godzi się najzupełniej z tchórzliwą ucieczką przed bezprawiem, a w końcu wyrabia odpowiednią skłonność wśród ogółu, drugi — czyni z mężnej przeciwko niemu walki obowiązek wobec samego siebie i wobec społeczeństwa, stwarza przeto pełen charakteru typ człowieka i obywatela. »Obrońcą praw państwa i narodu, mówi Rudolf Jhering ¹⁾, jest ten, kto poczuwa się do obowiązku obrony praw prywatnych; te same zalety, które nabył w walce o prawo prywatne, są konieczne w walce o prawa państwowe, co zasiane było i dojrzało w prawie prywatnym, to przyniesie owoc w prawie państwowym i narodowym«.

Przykazanie Tołstoja »nie sprzeciwiaj się złu« jest w świetle etyki społecznej z gruntu niemoralne, gdyż każąc nam zło tolerować, czyni nas jego współnikami. Nie wytrzymuje ono nawet kantowskiej miarki moralnej, z chwilą bowiem, gdyby się stało bezwzględne i powszechnem prawidłem dla wszystkich, prze-

¹⁾ *Walka o prawo*. Przełożył Bohdan K. Petersburg 1894.

stępstwa, bezprawia i nadużycia nie znalazłyby hamulca, a społeczeństwo samo uległoby mu-
siało rozkładowi. Jest to hasło beznadziej-
nego niewolnictwa, zrodzone na gruncie tra-
dycyi jarzma mongolskiego, a wzrosłe wśród
wiekowego despotyzmu i służące mu bezwie-
dnie.

Zamiast opartego na zmysłowym altruiz-
mie nakazu czynienia dobrze tym wszyst-
kim, z którymi zetknie nas przypadek i wir
stosunków, występuje naprzód nakaz oddawa-
nia pierwszeństwa tym, wobec których mamy
przyrodzone obowiązki, a dalej nakaz podno-
szenia i rozwijania indywidualności grupy, do
której należymy, pracowania dla jej dobra,
potęgowania szczęśliwości zbiorowej. Moral-
ność polega na ścisłym zespoleniu się je-
dnostki ze swem przyrodzonym środowiskiem,
a wtedy wszelki przejaw jej altruizmu stanie
się samowiednym i działać będzie w imię
dobra tego środowiska, w imię egoizmu zbio-
rowości.

Każdy z dwóch zasadniczych typów ety-
cznych ma swoją odrębną koncepcyę tego,
co nazywamy silną indywidualnością
moralną. Etyka ideałów przypisze ją temu,
kto najdalej sięga myślą w przyszłość na

punkcie pewnych stron życia, oderwanych od całości stosunków, najskrupulatniej i najbezwzględniej przeprowadza wysnute stąd wskazania, a więc pod pewnym względem najdalej odskakuje od przyjętych w jego środowisku poglądów. Niestety, wyróżnianie się nie stanowi indywidualności, gdyż brakować jej może dwóch znamion zasadniczych: oryginalności i twórczości. Jeżeli gdzie, to w dziedzinie idealistycznych pomysłów etyki — nic nowego pod słońcem. Odnaleźć mało ogółowi znane lub dawno zapomniane tezy, podnieść je do znaczenia pierwszorzędnego, ukuć z nich nakazy bezwzględne i pod tem hasłem szerzyć prozelityzm, na to nie trzeba ani oryginalności, ani twórczości; tem bardziej dla propagowania cudzych, puszczonej już w kurs pomysłów; tu już spotykamy raczej zanik zupełny indywidualności, ślepe, często fanatyczne naśladownictwo, conajwyżej doprowadzanie tez już postawionych do krańców analizy i zastosowania.

Etyka idei widzi silną indywidualność w człowieku, który, zespoliwszy się ściśle z najbardziej odpowiadającymi jego charakterowi grupami, kołami lub prądami społecznymi, stanie się najlepszym ich wyrazem,

wniesie w ich życie nowe pierwiastki dodatnie, stworzy lub podniesie ich typ i przyczyni się do harmonijnego ich współdziałania dla dobra całości. Każda jednostka jest punktem, w którym przecina się wiele kół, grup i prądów społecznych: jednolita indywidualność polega na harmonijnem ich połączeniu w charakterze jednostki, silna indywidualność — na połączeniu ich oryginalnem i twórczem lub na powołaniu do życia nowych tego rodzaju czynników. Takim twórczem połączeniem było np. zapisywanie się szlachty do stanu mieszczańskiego w dzień ogłoszenia Konstytucyi 3 maja, lub powołanie przez Kościuszkę ludu wiejskiego do obrony kraju, będzie niem zlanie się dwóch stronnictw lub organizacyj, zaprowadzenie zgody śród stron zwaśnionych, a nawet wniesienie myśli obywatelskiej w bezmyślne środowisko towarzyskie. Tworzenie nowych czynników społecznych znajdziemy w zorganizowaniu przez Kościuszkę obrony narodowej, w filaretyzmie wileńskim, wytknięciu nowych dróg współdziałania i organizacji obywatelskiej, powołaniu do życia nowej gałęzi przemysłu, podniesieniu w społeczeństwie poziomu obyczajów i t. p. Niewątpliwie, powiedzą nam,

są to wszystko zasługi obywatelskie, znamionujące silną i twórczą indywidualność ich inicjatorów, ale co one mają wspólnego z etyką i moralnością? To, odpowiemy, że są wcieleniem zasad etyki społecznej w życie, są czynami o daleko wyższej moralnej właśnie doniosłości niż propagowanie ideału altruizmu, czystości, prawdomówności lub ograniczenia swych potrzeb.

Etyka ideałów widzi tylko abstrakcyjnego człowieka, pozbawionego wszelkich stałych węzłów społecznych, dbającego tylko o własną doskonałość. Etyka społeczna ma na widoku konkretne stosunki, zachodzące pomiędzy indywidualnościami, zarówno jednostkowymi jak i zbiorowymi, i dąży do podniesienia typu tych stosunków. Nie polega ona na stosunku człowieka do własnego sumienia, ale na stosunkach ludzi do ludzi wewnątrz jednej grupy i na stosunkach grup pomiędzy sobą. Sumienie człowieka jest tylko odbiciem w jego duszy nakazów moralnych z wyższego źródła, ze środowiska społecznego płynących.

Układając w szereg owe stosunki pomiędzy indywidualnościami na podstawie wzrastającej ściśłości ogniw społecznych, otrzymamy

W
Kp 000

następujące ich stopniowanie: walka otwarta indywidualności wrogich, antagonizm pomiędzy nimi, obojętność, wymiana usług, solidarność interesów, pociąg wzajemny i współdziałanie, przywiązanie i obopólna pomoc, na koniec miłość i całkowite zespolenie. Każdy z tych stosunków posiada właściwą sobie etykę postępowania, a w każdej sytuacji jedno tylko wyjście jest bezwzględnie dobrem. Jednostki lub grupy nie mogą się wyłamywać dowolnie z pod rygoru obowiązków, ciążących na typie stosunków właściwego im środowiska, jak żołnierzowi nie wolno ani wyrywać się z szeregów, choćby dla dokazania cudów męstwa, ani pozostawać w tyle. Bezwzględność etyki społecznej na tem polega, że postępowanie winno zawsze i wszędzie odpowiadać ściśle naturze stosunku, który jednostronnie a samowolnie nie powinien być zmieniany. Stosunek każdy, będąc z natury swej społecznym, jest faktem przedmiotowym, nie może się więc określać na podstawie dowolnych i zmiennych stanów podmiotowych stron zainteresowanych.

Cały postęp moralny ludzkości polega na stopniowym podnoszeniu się stosunków społecznych niższego typu na szczeble coraz wyż-

sze: każdy trwały krok w tym kierunku będzie dobrem bezwzględnym, każde cofnięcie się — złem. Na to jednak, aby stan wrogiego antagonizmu, mający swe realne społeczne przyczyny, zamienił się na spokojne pożycie obok siebie lub współdziałanie, nie dość jest nakazów moralnych, właściwych etyce idealistycznej, które mają tego skoku dokonać, a w gruncie rzeczy częstokroć tylko wikłają i opóźniają rozwiązanie kwestyi. Na to trzeba usunięcia samych przyczyn antagonizmu i likwidacyi sporu. W tym też kierunku idą wskazania etyki społecznej zarówno jak prawa naturalnego, to też *vim vi repellere omnes leges omniaque jura permittunt*. Obowiązkiem moralnym jest odeprzeć napaść, gwałt lub bezprawie i zapobiedz ich powtórzeniu się w przyszłości, gdyż w ten tylko sposób stosunek jawnego lub ukrytego antagonizmu zamienić się może na stosunek typu wyższego. Odwrotnie, jeżeli pomiędzy dwiema jednostkami lub grupami panuje stan wzajemnego zaufania, pogwałcenie tej równowagi będzie uznane za czyn niemoralny, i to niezależnie nawet od poziomu kultury etycznej środowiska. Dlatego też wiarołomstwo spotyka się z ogólnem potępieniem nietylko w sferze sto-

sunków cywilizowanych, ale nawet wśród dzikich i kryminalistów.

Etyka społeczna wymaga, abyśmy przyjaciół nie traktowali jak wrogów, a wrogów jak przyjaciół. Moralnym też będzie antagonizm, wywołany przez przymusowe połączenie odpychających się wzajemnie indywidualności, a niemoralną uległość wobec przemocy, gdyż pierwszy jest wyrazem energii ducha i dąży do usunięcia przyczyn stosunku wrogiego, druga — jest objawem upadku ducha i bierności, zdolnej tylko stan przemocy utrwalić ¹⁾.

Parafrazując niewystarczającą, a w części wadliwą formułę Kanta, możnaby postawić następujący powszechny i bezwzględny nakaz moralny: Postępuj tak, aby postępowanie twoje odpowiadało naturze zachodzącego stosunku, a w ostatecznych swych wynikach prowadziło do wyższego stopnia uspołecznienia. Tą samą zasadę etyczną wyrazić mo-

¹⁾ Pojedynek niemoralnym jest dlatego, że zawiera w sobie wyraz antagonizmu tak silnego na nasze cywilizowane obyczaje, iż nigdy niemal nie odpowiada stosunkowi rzeczywistego przeciwieństwa pomiędzy stronami. Pojedynek np. w imię obrażonej godności narodowej będzie przeto moralnym.

żemy w innych słowach: »Nie obniżaj samowolnie typu stosunków społecznych, dąż do stałej ich równowagi, a po jej osiągnięciu, zmierzaj do podniesienia tego typu o szczebel wyżej«.

3 } Tak pojęta etyka społeczna jest wyrazem poczucia moralnego wszystkich czasów i wszystkich ludów, a stosuje się zarówno do życia prywatnego jak i publicznego, obejmuje tak samo postępowanie jednostek, jak grup społecznych i narodów wobec siebie. Taka tylko etyka może być jedną, powszechną i bezwzględną ¹⁾.

Pod jednością wszakże i bezwzględnością prawd etycznych nie należy bynajmniej rozumieć tożsamości obowiązków moralnych dla wszystkich ludzi, jak to zbyt prosto przyjmuje etyka idealistyczna, Różne stanowiska

¹⁾ Stosował ją zawsze Kościół, jako instytucja społeczna, to też zalecając, zgodnie ze swą misją, doskonalenie się wewnętrzne jednostki, nigdy z zasad tej doskonałości nie czynił powszechnych dogmatycznych przepisów postępowania, obowiązujących ludzi i społeczeństwa w całym zakresie stosunków zewnętrznych, jak to stara się uczynić nauka Tołstoja, nigdy też nie stawiał pod tym względem wiernych w kolizji z ich obowiązkami obywatelskimi.

*etyka
deuda
= etyka
długo po*

+

1000 24

i powołania wkładają na ludzi odmienne również obowiązki moralne, tak iż zaleta jednego człowieka może być wadą w drugim. Każda grupa, mająca specjalne funkcje społeczne do spełnienia, podlega właściwym sobie nakazom i zakazom, posiada swoje szczególne tytuły do zasługi, słowem ma swą własną autonomiczną etykę. Inne są obowiązki mężczyzny a kobiety, kapłana a żołnierza, kupca a filantropa, urzędnika a misjonarza, inną też musi być etyka praktyczna ich postępowania. Mężczyzna powinien spełniać swe obowiązki obywatelskie, choćby z uszczerbkiem obowiązków rodzinnych, kobieta musi przede wszystkim zadośćuczynić ostatnim, zanim pierwsze weźmie na swe barki; żołnierz ma obowiązek moralny zadawać ciosy nieprzyjacielowi, lekarz ma opatrywać jego rany i ratować go od śmierci; kapłan powinien być bezinteresownym w czynnościach swego powołania, przemysłowiec lub kupiec winien mieć swój interes na oku; strażak musi narażać swe życie dla ratowania ludzkiego mienia, gdyby to uczynił człowiek, mający stanowisko odpowiedzialne i inne ważniejsze obowiązki do spełnienia, postąpiłby niemoralnie. Dogmatyzm etyki ideałów wi-

dzieć tego nie chce, ma jeden tylko szablon i jedne stereotypowe nakazy dla wszystkich, naraża się też na słuszny zarzut, że uprawia pogoń za jednostronną doskonałością kosztem obowiązków społecznych każdego, a więc kosztem moralności samej.

Etyka autonomiczna, pomimo różnych nakazów praktycznych, nie przestaje być w zasadniczym swym wskazaniu bezwzględna. Wymaga ona, aby każdy solidaryzował się z grupą społeczną, do której dobrowolnie należy, i pełnił należycie obowiązki swego stanu, swego powołania, swej przynależności duchowej. Jeżeli jesteś członkiem rodziny, członkiem stowarzyszenia, kupcem, kapłanem, żołnierzem, Polakiem, bądź dobrym członkiem tej zbiorowej całości, poczuwaj się wobec niej do obowiązków, dbaj o jej byt i rozwój, przestrzegaj właściwej swemu stanowisku etyki, nie obniżaj poziomu swego powołania. Podobnie jak przytoczony wyżej nakaz etyczny, określający stosunki zewnątrzne każdej indywidualności społecznej, każe postępować odpowiednio do typu zachodzących stosunków, chociaż przyjmuje z góry różnorodność tych typów, — tak samo nakaz etyki autonomicznej, określając stosunki wewnętrzne

zbiorowych całości, każe w sposób bezwzględny dbać o ich dobro, pomimo wielkiej różnorodności odpowiadających im stanowisk. Obowiązki nakładane przez nią są te same dla wszystkich, aczkolwiek nie takie same.

Jak prawa logiki są powszechne i niewzruszone, chociaż każde rozumowanie posiłkuje się zastosowaną do tematu metodą, bierze za punkt wyjścia specjalny swój zakres faktów, operuje odpowiedniami do nich pojęciami i dochodzi do właściwych sobie wniosków, tak samo etyka społeczna jest jedną i bezwzględną, jednym i bezwzględnym prawem naturalne, wypisane w sumieniu wszystkich ludów i wszystkich czasów, chociaż na każdym stanowisku inne ma człowiek obowiązki moralne, innem też musi być jego postępowanie, zgodne z nakazami etyki autonomicznej.

Ostatnia wymaga od członków każdego skonsolidowanego nawewnątrz ciała zbiorowego odpowiedniego poziomu solidarności w stosunkach wzajemnych, tem wyższego, im łącznik wewnętrzny zbiorowości jest ściślejszy; jest to obowiązek wyższego altruizmu wobec współczłonków. Swój pomaga swemu prędzej niż obcemu i postępując tak, stosuje

się nietylko do najgłębiej tkwiących w człowieku instynktów pożycia towarzyskiego, ale i do wskazań etyki społecznej ¹⁾. Taż sama moralność wymaga dalej egoizmu zbiorowego w stosunku do całości, nie sprzeniewierzenia się jej dobru i interesom, przestrzegania etyki i godności korporacyjnej, współdziałania w rozwoju indywidualności swego stanu. Każde stowarzyszenie, organizacja lub stronnictwo nakłada na swych członków specjalne wobec siebie obowiązki i uchylanie się od nich lub sprzeniewierzenie się im nie będzie nigdy, z punktu widzenia etyki społecznej, czynem moralnie obojętnym.

Wszystkie jednak powyższe wskazania moralności autonomicznej stanowią tylko pojedyncze tony jednego akordu, ten zaś odpowiada najwyższej indywidualności zbiorowej,

¹⁾ Wiadomo, że po usunięciu wszelkich czynników postronnych, zarówno pozytywna nasza sympatia dla innych istot, jak i negatywna odraza do zadawania im cierpień, jest tem większa, im te istoty są podobniejsze do nas fizycznie i duchowo. Etyka, która chciałaby iść wbrew zasadniczym instynktom natury ludzkiej, zamiast je normować i zwracać ku dobru ogólnemu, pozostanie zawsze bezsilną, martwą i jałową.

jaką jest n a r ó d. Obejmuje ona całość wszechstronnego życia człowieka i w normalnych warunkach sama sobie wystarczać może, a jest nadto jedyną społecznością przyrodzoną, której jednostka nie wybiera, ale w której się rodzi. W duchowości też każdego narodu tkwi źródło uczuć i pojęć moralnych jego członków. Co więcej, wszelka etyka autonomiczna, jako rzeczywiście obowiązująca pełną grupę całość pojęć i wskazań moralnych, jest i musi być zawsze narodową.

Etyka społeczna wymaga tego, aby każdy czuł się członkiem swego narodu i nie tylko solidaryzował się z jego interesami, ale złą całą społeczną swą istotę z jego istotą i żył jego życiem. Kosmopolityzm polityczny nigdy właściwie szczerym nie jest: kryje on za sobą bądź wynarodowienie, maskowane płaszczkiem międzynarodowej solidarności, bądź, jak u żydów, wyłączenie przywiązanie do swego szczepu maskowane płaszczkiem ogólnoludzkiego humanizmu; w obu wypadkach ma wyłącznie na celu zrzucenie z siebie wszelkich obowiązków wobec narodu, do którego się należy lub należyć powinno. Szczerym jest tylko kosmopolityzm osobistego interesu, kosmopolityzm zmysłowego egoizmu jednostki, gło-

Kosmopolityzm

szący zasadę *ubi bene ibi patria*, ten jednak jest właśnie najcięższym grzechem przeciwko ludzkości, objawem narodowego pasorzytnictwa.

Wrodzone każdemu uczucie przywiązania do swego narodu etyka powinna doskonalić, pogłębiać i ujmować w formę obowiązków, da ona tem samem dostateczne bo niewyczerpane pole dla altruistycznych popędów każdego. Filantropia kosmopolityczna, obojętna na to, komu daje, jeżeli nie jest bezmyślnem naśladownictwem, jest zawsze ukrytem sobkowstwem, gdyż zwracając swą ofiarność ku obcym, a pomijając tem samem swoich i blizkich, kieruje się względami natury ujemnej, zwykle obawą krytyki, interesem lub ambycją, z uszczerbkiem przyrodzonych obowiązków. Z chwilą, gdy idzie wbrew interesom własnego narodu, staje się wręcz niemoralną: takim byłoby wspieranie przez Czechów instytucyj dobroczynnych niemieckich lub posyłanie przez Polaków ofiar na głodnych w Rosyi.

Zachowanie, niezależność, rozwój i potęga najwyższej indywidualności społecznej, jaką jest naród, ma za podstawę samowiedny egoizm narodowy, przed którym wszelki inny egoizm, choćby sam w sobie najbardziej uprawniony, czy to indywidualny czy zbio-

10

4

Wojnowski

rowy, ustępować musi. Jest on równocześnie wyrazem altruizmu jednostek i grup wobec całości. Autonomiczna ich etyka podporządkować się powinna pod etyką narodową, gdyż autonomiczną jest ona tylko w swojej sferze, na gruncie podniesienia własnej indywidualności, ale indywidualność ta służyć musi całości narodowej, jeżeli nie ma się sprzeniewierzyć wskazaniom etyki społecznej. Wtedy będzie, według słów Krasińskiego, »myśl wieczną wcielać ale w swoje ciało«. Wszelkie stowarzyszenia, organizacje, stronnictwa i klasy czuć się powinny częściami narodu, pracować z myślą o jego dobru i mieć jego cele na względzie; z chwilą, gdyby stawiały swoje interesy partykularne wyżej niż interesy narodowe, spotkają się z bezwzględem potępieniem we wszystkich społeczeństwach, w których nie zamarło jeszcze poczucie moralności publicznej.

Nietylko egoizm grup autonomicznych ustępować musi wobec wymagań etycznych egoizmu narodowego, ale nawet ich altruizm, o ile z uszczerbkiem jego interesów gdzieindziej jest skierowany. Solidarność, współdziałanie, zbliżanie się do innych, nawet duchowe z nimi obcowanie, wszystkie te stosunki

z podkładem sympaty i altruizmu mogą stać się czynnikami nie wyższej formy uspołecznienia, ale rozkładu własnej indywidualności narodowej. »Siła przyciągania, mówi Józef Supiński, jest rzeczywiście przyciąganiem, pokąd utrzymuje całość pojedynczego ciała, spajając w jedno wszystkie składające je części; staje się siłą rozkładu, gdy przyciąga i łączy części rozrzucone po ciałach oddzielnie istniejących, zatem bez względu na te ciała« ¹⁾. Klasa społeczna, któraby się czuła bardziej solidarną z taką klasą innego narodu, niż z pozostałymi klasami własnego, stronnictwo, dla którego wspólność międzynarodowa zasad ma większą wagę, niż wspólność tradycji i interesów narodowych, sfera towarzyska wchodząca w stosunki codziennego obcowania i pożycia ze sferami społeczeństwa wrogiego, rozprzegając spójnię wewnętrzną własnego narodu, zasługują na bezwzględne potępienie ze stanowiska moralności publicznej, niezależnie od intencji, które niemi kierowały, stawiają bowiem egoizm swego altruizmu, ponad altruizm obowiązujący ich wobec egoizmu narodowego.

¹⁾ *Mysł ogólna fizjologii wszechświata.*

X
7. 10. 1910
Męski
Solidarność

Altruizm wobec swego narodu i przejęcie się jego egoizmem składają się łącznie na uczucie patryotyzmu. Sam altruizm wystarczyć tu nie może: pozbawiony drugiego swego pierwiastku, zespolenia się z indywidualnością narodu, z jego egoizmem, niezbędnym dla zapewnienia mu bytu i rozwoju, stanie się jedynie i wyłącznie zmysłowym. Filantropia wobec ojczyzny patryotyzmem nie jest; będzie ona boleć nad jej cierpieniami, ale siłą i życia w nią nie wleje, nie będzie z nią chciał, dążyć i żądać, to też nie uczyni jej wielką, bo proste współczucie nie zrodzi pragnienia czyjejs potęgi. Dla filantropa patryotyzmu, ojczyzna jest może istotą żywą i kochaną, ale nazewnątrz jego indywidualności stojącą, to też będzie się starał »zrobić coś dla nieszczęśliwego kraju« i bolejąc nad jego losem, da mu jałmużnę czynu. Altruista zmysłowy jest przede wszystkim wrażliwy na cierpienia innych, wszystko co stanowi treść ich indywidualności, dążenie na odległą przyszłość, pragnienie czegoś więcej nad uniknięcie cierpień, wszystko to nie jest zdolne poruszyć dość silnie jego drażliwości nerwowej i pozostawia go mniej więcej obojętnym. Takie uczucie u nas tylko, wśród rozbicia i roz-

prężenia duchowego może być podnoszone do godności patryotyzmu; zdobyć się na nie może każdy cudzoziemiec bezstronny, współczujący z cierpieniami innego narodu. Jako patryotyzm, uczucie takie straciłoby wszelki grunt pod nogami wśród narodu wolnego, zasobnego i szczęśliwego. Tam niema miejsca dla płaczących patryotów, pełnych współczucia, ubolewania i rozrzewnienia nad każdym cierpieniem narodu, choćby to cierpienie było młotem kującym jego przyszlą wielkość; i u nas miejsca być nie powinno dla tych, których patryotyzm umie tylko boleć, a niczego więcej prócz prześladowań odczuć nie jest w stanie. »Brzozy płaczące, mówi de Maistre, nigdy owoców nie niosą, nie można z nich nawet wyciąć kija, aby wypędzić psy ze świątyni«.

Altruista samowiedny zespala się z ojczyzną, z jej celów robi cele swego życia, ognisko swych dążeń i ambicyj, a ze swej indywidualności uczyni stalowe koło tej wielkiej maszyny, poruszającej się pod wpływem najpotężniejszego motoru ludzkości — samowiednego egoizmu narodowego. Służąc temu egoizmowi, nie będzie leż ronił nad ofiarami, które każdy naród w walce ponosić musi,

tak jak się nie będzie rozczulał nad własnymi cierpieniami, gdy te są nieodłączne od wielkich jego pragnień życiowych, nie zadowolni się taniemi zdobyczami narodu i nie okupi folgi w prześladowaniach żadnym żywotnym jego interesem, tak samo jak zadowolenie małostkowej ambicyi lub pogoń za drobnemi korzyściami nie zwróci go z wytkniętej drogi życia; nie będzie unikał ciężkiej i wytrwałej walki dla okupienia sobie spokoju, bo wie, że spokój bezwzględny uwstecznia i obniża, a walka godziwa podnosi, hartuje i krzepi.

Tylko silne charaktery na usługę samowiedniego egoizmu narodowego są w stanie wznieść się na wyżyny moralności ideowej. Jeden więc i ten sam typ charakteru zgodny będzie z etyką społeczną zarówno w człowieku, jak i w obywatelu. Nierozdzielne połączenie w jednej osobie moralności prywatnej i publicznej, harmonijne pełnienie obowiązków osobistych i społecznych, jest nie tylko naturalne, nietylko ugruntowane w naszym polskim sumieniu, ale wysoce etyczne zarazem.

Spojrzymy teraz na egoizm narodowy już nie z punktu widzenia moralności jednostki, która go za swój uważa, ale z punktu wi-

dzenia narodu jako całości, mającej również swoją moralność, i przyłożmy do niego miarę etyczną.

Moralność narodu w zakresie stosunków zewnętrznych nie jest niczem innym, jak tylko jego polityką względem innych narodów, tak samo jak polityka jego wewnętrzna jest tylko moralnością grup społecznych w jego łonie, na tle ich stosunków wzajemnych. Polityka zła jest niemoralną, bo nie odpowiada jedynie wskazanej drodze postępowania przy danych warunkach, a polityka niemoralna jest złą zarazem, bo mści się pierwej czy później za pogwałcenie jednych, niezmiennych i powszechnych praw etycznych.

Wyobraźmy sobie stan społeczeństwa pierwotny, pozbawiony wszelkich trwałych więzów społecznych, w którym niema ani policji, ani sądów, gdzie każdy jest pozostawiony samemu sobie, a uprzedzanie i karanie zamachów lub gwałtów jest rzeczą samego pokrzywdzonego. Panować tam będzie etyka otwartej walki lub ukrytego antagonizmu, polegająca na zamknięciu się w sobie, egoizmie, odwecie i odpieraniu siły siłą, przynajmniej w stosunku do tych, którzy zdradzają złe zamiary. Przebaczenie krzywd, ogranicza-

nie się do nakazu »nie czynić bezprawia«, a puszczanie płazem przewinień, ponoszenie dla innych ofiar, którychby nikt nie zrozumiał, a któreby każdy wyzyskał, doprowadzić tylko może do wzmożenia anarchii, do bezkarnego rozwielenienia się nadużyć i przewagi brutalnej przemocy nad sprawiedliwością. W takim właśnie położeniu znajdują się narody współczesne, pozostawione własnym siłom, pozbawione wszelkich ogólnych i trwałych węzłów międzynarodowych, wszelkiej egzekutywy zbiorowej. Muszą one same bronić swych praw, ochraniać swą nietykalność, odpierać i karać zamachy przeciwko swojej indywidualności skierowane: jest to dla nich wskazaniem polityki, obowiązkiem moralnym zarówno wobec siebie, jak i wobec społeczności międzynarodowej.

Patryotyzm zmysłowy szukać tu będzie wskazań przede wszystkim w unikaniu cierpień narodu, a pozbawiony gruntu, jaki tylko idea narodowa dać może, uczyni z zagadnienia etycznego kwestyę porównania spodziewanych bólów, aby wybrać mniejsze, i wejdzie na tory polityki utylitarnej. »Jeden naród zagarnął bezprawnie z posiadłości drugiego jedną milę kwadratową pustego, nie

mającego wartości obszaru; czy ten drugi, pyta Rudolf Jhering, ma wypowiedzieć wojnę? Czem jest mila kwadratowa pustego obszaru wobec wojny, kosztującej tysiące istnień, roznoszącej spustoszenie i biedę do pałaców i chat, pożerającej miliony i miliardy pieniędzy państwowych i zagrażającej nawet istnieniu państwa? Co za głupota nieść ofiary takie dla tak drobnej rzeczy!« Tylko patryotyzm samowiedzy, tylko polityka zasadnicza zrozumie, że »milczący w podobnym wypadku naród podpisuje na siebie z góry wyrok śmierci. Jeżeli można mu odjąć bezkarnie jedną milę kwadratową obszaru, można odebrać i resztę i znieść państwo, — naród ten na los inny nie zasłużył!« Dla patryotyzmu samowiedniego nie jest to kwestya interesu, ale kwestya charakteru, kwestya nietykalnej i silnej indywidualności narodu, gotowej przynieść największe cierpienia, aby typ swój i swą istotę zachować nietkniętą. Na tem właśnie polega wysokość etyczna samowiedniego egoizmu narodowego.

W świetle etyki społecznej tak namiętnie potępiane przez patryotyzm zmysłowy powstania nasze nabierają właściwego sobie znaczenia. Można się spierać co do ich wcze-

+ ↓
+

sności, niedostatecznego przygotowania i wyboru chwili, ale zapoznawać nie można ich wielkości moralnej, właśnie z punktu widzenia samowiednego egoizmu narodowego. Jeżeli ktokolwiek, po dokonanych przeciw sobie zamachu, nie występuje z całą siłą, jeżeli przestaje dobrowolnie stać na straży swego prawa i stwierdzać mocy jego, czy to z obawy strat, czy dla dogodności chwilowych, prawo jego traci swą wartość. Prawo do niepodległości narodowej, wszczepione w sumienie społeczeństw cywilizowanych dzięki walkom za nie staczanym, przestaje istnieć dla tego, kto bez walki pozwala najazdowi uwiecznić się i przedawnić. Powstania były jedyną formą walki bezwzględnej, na którą pozwalało położenie ówczesne; kosztowały nas one dużo krwi i pozostawiły wiele gruzów po sobie, ale przekazały nam nietknięte i moralnie niezakwestyonowane prawo do bytu niepodległego, urobiły międzynarodową indywidualność narodu pozbawionego własnego państwa, stworzyły tradycję moralną, która jest dziś bogatą skarbnicą naszego charakteru i naszej mocy duchowej. »Gdy cierpimy, mówi pani de Staël, łatwo nam uwierzyć, że jesteśmy winni, a gwałtowne smutki zakłócają nawet

sumienie«. Ból przegranej zrodził chwilowo w społeczeństwie naszym poczucie winy i wyrzuty sumienia; dziś gdy rany się zabiżniły, a sądu nie mać uczucie przygnębia, czas abyśmy w powstaniach zobaczyli to, czem one były rzeczywiście — spełnieniem obowiązku wobec przyszłości, aktem charakteru, przejawem zdrowego, samowiednego egoizmu narodowego.

Czy etyka społeczna wymaga od narodu altruizmu wobec innych członków społeczności międzynarodowej? Gdyby obcowanie ich wzajemne doszło do tego stopnia solidarności, wspólności interesów i organizacji, że narody Europy utworzyłyby jedne Stany Zjednoczone, dbanie o dobro całości zbiorowej, czuwanie nad interesami wspólnymi skonfederowanych byłoby obowiązkiem wszystkich części składowych. Ale i wtedy nawet odbywałoby się w imię samowiednego ich egoizmu, w imię szerszej pojętego interesu własnego. Altruizm wobec całości poczyna się nie na gruncie związku państw sfederowanych dzięki tożsamości ich potrzeb, wspólności wrogów i jedności dążeń, ale dopiero na gruncie państwa związkowego, w którym części składowe służą już bezpośrednio inte-

resom całości. Dziś pierwsza nawet z tych form organizacyi międzynarodowej należy do dziedziny ideologicznych mrzonek, cóż mówić o drugiej!

Najbliższe nawet stosunki dobrowolnej łączności pomiędzy narodami opierają się na traktatach i przymierzach, regulujących wzajemne prawa i obowiązki w imię wspólnych celów. Etyka społeczna wymaga sumiennego wypełniania dobrowolnie przyjętych zobowiązań — oto wszystko. Pozatem, stosunki polegają na wymianie usług, opartej na zasadzie *do ut des*. To jest jedynie normalne wskazanie zarówno polityki jak i etyki społecznej, w dzisiejszym stanie zwykłych stosunków międzynarodowych. Kto daje ponadto, kto czyni ofiarę z interesów swego narodu, nie otrzymując dla niego nic wzamian, popełnia wobec niego przestępstwo, gwałci zdrowy jego instynkt samozachowawczy, a pogwałcenia takiego nigdy sprawiedliwość dziejowa nie pozostawia bez kary.

Wdzięczność za doznane przysługi, to najelementarniejsze uczucie altruistyczne, na wzajemności oparte, wyrażać się może w polityce międzynarodowej o tyle tylko, o ile nie pociąga za sobą ofiary z żadnego żywotnego

interesu narodu. Długi wdzięczności płacić się powinno cennymi być może dla otrzymującego, ale nie przynoszącymi uszczerbku dającym usługi. Tego wymaga typ obecny stosunków międzynarodowych.

Tam gdzie się dzieje narodowi krzywda, gdzie występuje bezprawie, stanowisko bezwzględnie wrogie ze strony pokrzywdzonego jest kategoriycznym nakazem etyki społecznej. Sprzeniewierzenie się tej zasadzie jest zarazem odstępstwem narodowym i winą współudziału w bezprawiu. Wyciąganie ręki do zgody wobec nieprzyjaciela, dopóki sprawiedliwości nie stało się zadość, czy to w imię inniemanego altruizmu humanitarnego, który wszelki antagonizm w zasadzie potępia, czy to w imię zmysłowego egoizmu, pragnącego oszczędzić sobie trudów i cierpień walki o swe prawa, pozostanie zawsze zbrodnią wobec własnego narodu, ciężkiem przewinieniem wobec ludzkości. Nie będzie to aktem altruizmu ale uległością wobec wroga, w której naród zatraci swą godność, swój charakter niepodległy i swą indywidualność, zatraci też uznanie i poszanowanie tych najcenniejszych podstaw swego bytu ze strony innych, gdyż a, nie nie zasłużył.

III
+
Niema prawdopodobnie narodu, któryby posiadał tak słabe poczucie egoizmu, tak często sprzeniewierzał się obowiązkom wobec samego siebie i swej przyszłości, jak nasz naród, i to zwłaszcza w czasach ostatnich, po utracie niepodległości, kiedy egoizm bezwzględny stać się był powinien pierwszym jego przykazaniem, kiedy, w myśl etyki społecznej, jest on jego prawem i obowiązkiem. Słabą indywidualność narodu, brak charakteru w polityce tych, którzy kierowali jego losami, obawę walki bezwzględnej, wszystkie te braki podajemy chętnie jako przejawy altruistycznych jego skłonności i niemal chętnymi się niemi, jako cechami naszej wyższości moralnej w polityce międzynarodowej.

+
Paktowanie zamiast walki, na polu bitwy niemal, celem uzyskania »znośnych« warunków rozejmu lub pokoju, przewija się przez całe nasze dzieje burzliwego XVII. wieku, a za każdy niemal pakt płacimy jakąś prowincją lub zasadniczym ustępstwem z praw nabytych. Podobna chęć paktowania *à outrance*, granicząca ze zdradą, występuje stale podczas rewolucyi 1830 r. w polityce jej dowódców. Ta sama skłonność nakoniec stanowi po dziś

dzień główną wytyczną polityki parlamentarnej Kół polskich w Wiedniu i Berlinie.

Zniewieściała nasza opinia publiczna, czując, jak mało umiemy zdobyć dla siebie kosztem żywiołów wrogich, szczyci się dziecinnie tem, cośmy zrobili dla innych kosztem własnym.

Jak wygląda powoływanie się nasze na zasługi położone w obronie chrześcijaństwa dziś, gdy wiemy, że w dobie odsieczy Wiednia nasz własny byt był już zagrożony, żeśmy uratowali Austryę, która w sto lat niespełna dokonała rozbioru Polski, a złamali potęgę Turcyi, przyszłego naturalnego i wiernego sprzymierzeńca, który dotąd tego rozbioru nie podpisał? Taką polityką utrwaliłiśmy tylko nadługo panowanie pogaństwa w stosunkach międzynarodowych.

† Nie zadawalniając się współudziałem w walkach o niepodległość obcych narodów, zapragnęliśmy mięszać się do ich wewnętrznych ruchów rewolucyjnych, w imię altruistycznej walki o wolność innych, jak gdybyśmy u siebie w domu nie potrzebowali wszystkich sił, aby ochronę własnej wolności należycie przygotować. Ten altruizm zmysłowy zrodził politykę liczenia na pomoc narodów Europy,

ów system wzajemnej asekuracji, przy którym my robiliśmy dla innych, a inni mieli robić dla nas. Wiemy co wart ten system pod względem moralnym w stosunkach pomiędzy jednostkami, dziś widzimy co wart również pod względem politycznym: udział Polaków w Komunie paryskiej nie pozostał po sobie śladów nawet sympatii ku nam ze strony stronnictw opozycyjnych, za to wywołał głęboką i trwałą niechęć do Polaków w całym narodzie francuskim.

W oczach wielu, nasza skłonność do polityki altruizmu w przeszłości, ofiary bezinteresowne, ponoszone przez nas kosztem własnych interesów na rzecz »moralności międzynarodowej i cywilizacji«, mają stanowić jeden z tytułów naszego prawa do niepodległości. Prawo do bytu niepodległego przysługuje tylko narodom o silnej indywidualności, umiejącym o ten byt walczyć i zwyciężać, zdolnym przeciwstawić sile siłę, mścić krzywdy doznane i zapewniać na sobie przewagę sprawiedliwości. Z człowiekiem bez charakteru nikt się nie liczy, nikt się o niego nie troszczy, tem bardziej z narodem bez charakteru w środowisku walki o byt i przewagę. Wszelkie ofiary altruistyczne imieniem

i kosztem narodu składane są tylko dowodem jego niezdolności do samoistnego bytu, właściwością, którą każdy chętnie wyzyska, ale która nie podniesie w niczyich oczach jego powagi i uroku, bo wejście na widownię takich narodów nie jest żadnym cennym nabytkiem dla społeczności międzynarodowej.

Altruizm wobec obcych, jak wiemy, może być czynnikiem rozkładu wobec własnego narodu. Szerzenie w naszym społeczeństwie opinii, że solidarność międzynarodowa proletariatu jest silniejsza niż wszelkie ogniwa wewnętrzne, że tożsamość haseł stronnicych, nawet wśród społeczeństw nam wrogich, jest bliższym łącznikiem niż solidarność narodowa, stanowi prawdziwy duchowy rozbiór kraju. I rzeczywiście nikt nie sieje większych antagonizmów klasowych i stronnicych, większych nienawiści wewnętrznych, niż ci, co występują pod hasłem zniesienia antagonizmów i nienawiści narodowych. Chcąc organizować solidarność międzynarodową, zaczynają od dezorganizowania własnego narodu.

Altruizm wobec obcych rozwija się niemal zawsze kosztem własnych interesów i potrzeb: łożymy na misye nawracania murzynów i katechizowania dzieci chińskich, a nikt

nie myśli o misji wewnętrznej, któraby ratowała ludność w ogniskach przemysłowych od zdziczenia i pogaństwa; zbieramy pieniądze na świętopietrze, podczas gdy ucisk religijny szerzy się bezkarnie, a prześladowani księża i unicy nie mają gdzie głowy złożyć!

x Dbanie o interesy obce, choćby wręcz nam wrogie, kosztem własnych, choćby najżywniejszych, nosi u nas od pewnego czasu ładnie brzmiące miano »humanitaryzmu«. W imię tego hasła, część zwyrodniałej młodzieży Uniwersytetu warszawskiego domaga się równouprawnienia Moskali w życiu koleżeńskim, i wzywa młodzież polską do walki i ofiar za nowe ustawy dla uniwersytetów rosyjskich, dzienniki otwierają składki na dotkniętych głodem w Rosyi, inni wbrew oczywistym faktom kładą wytrwale nacisk na rozróżnianie społeczeństwa rosyjskiego od rządu, aby przynajmniej w stosunku do pierwszego zapewnić swobodny upust swym sympatjom do wrogów.

Wszelką troskę o podniesienie siły, wpływu asymilacyjnego i ekspansywności narodu nazywają nasi humanitaryści »bismarkowskimi narowami«, wszelki odwet — »odkradaniem złodzieja«, obronę praw nabytych i walkę

o stan posiadania — »hakatyzmem polskim«; mianem »szowinizmu«, oznaczającym samochwalstwo narodowe, chrzczą nietylko wszelki przejaw godności narodu, ale wszelki gorętszy wybuch tłumionego patryotyzmu... Mizerne dusze i marne charaktery, gotowe wynaturzać zalety własnego narodu i patrzeć na nie oczami wroga, dla dogodzenia lubieżnym popędom swego humanitaryzmu!

Panująca u nas opinia w sprawach polityki narodowej, bałamucona świadomie przez wynarodowioną etykę humanitarnego idealizmu, zapomina na każdym kroku, że zasady moralności regulują stosunki pomiędzy ludźmi i grupami społecznymi, wszelki zaś stosunek jest dwustronnym. Człowiek czy naród, który postępuje według jednej przyjętej z góry zasady, niezależnie od tego z kim ma do czynienia, jaką jest natura wzajemnego stosunku i z jakim przyjęciem postępowanie jego się spotyka, posiada być może formuły etyczne, ale żadnego poczucia moralności społecznej. W stosunku do rządów zaborczych, jakim takim regulatorem jest tu jeszcze zdrowy instykt narodu, który czuwa nad tem, aby hasło pojednania w nas umilkło, gdy hasło tępienia rozlega się ze strony przeciwnej. Ale

i tu ślepa doktryna polityczna paraliżuje wszelkie zdrowe pojęcie o zasadzie wzajemności: niech tylko żywiołowa siła narodu lub jego praca zmusi rząd wrogi do pewnych pozornych choćby ustępstw, głosić będzie natychmiast, że stosunek jego do nas uległ zasadniczej zmianie, że nienawiść ustępuje miejsca życzliwości, i wzywać będzie własne społeczeństwo do kroków pojednawczych. W ten sposób każda zdobycz nasza staje się w rezultacie dzięki nam samym zdobyczą przeciwnika. W świetle etyki społecznej jest to praca na szkodę kraju, a na rzecz jego nieprzyjaciół.

prawa

× Mniej rażące, ale nie mniej doktrynerskie są zapatrywania szerokiego ogółu na nasz stosunek do Litwinów i Rusinów. Ponieważ związek federacyjny byłby niewątpliwie najodpowiedniejszą formą wspólnego państwowego pożycia w przyszłości, opinia nasza, zwłaszcza zaboru rosyjskiego, zajmuje takie stanowisko, jak gdyby tu Polacy byli co najmniej zaborcami, Litwa i Ruś — narodami stojącymi na równym z nimi poziomie kulturalnego i politycznego rozwoju, a dobrowolny związek federacyjny już istniał i wkładał na nas odpowiednie obowiązki moralne.

Nietylko dbamy o interesy tych tytularnych sojuszników lepiej niż o własne, nie pytając nawet, czy oni również gorliwie o nasze dbają, ale gotowi jesteśmy do najdalej idących ustępstw, byle zadowolnić nietylko wszelkie ich żądania, ale wszelkie uroszczenia, aż do zupełnego zrzeczenia się praw do tej ziemi, aż do wynarodowienia dobrowolnego! Chcąc zająć stanowisko wobec Litwinów i Rusinów, pytać musimy najpierw czem oni są, jaki jest ich stosunek do nas, ich stosunek do rządów zaborczych, jaką jest treść ich dążeń dzisiejszych i przyszłych, i na tej podstawie dopiero określać charakter obowiązującej nas wzajemności.

Śród Litwinów prąd wrogi Polakom był niewątpliwie chwilowym obłędem zrusyfikowanej duchowo, radykalizującej młodzieży; możemy być dla niego wyrozumiali, bo niewola i u nas wywoływała podobne objawy rozkładu. Wiekowe tradycje jedności, zbliżony poziom kultury, wspólny wróg, tożsamość interesów, wspólność religii, wszystko to pozwala przewidywać przebudzenie się zdrowej polityki narodowej śród Litwinów, opartej na swobodnym rozwoju swych właściwości plemiennych, w granicach dotych-

czasowego stanu posiadania, i trwałym sojuszu z Polską. Gdy przebudzenie to stanie się faktem dokonany, przyjdzie czas na politykę i etykę federacyjną z naszej strony.

Stosunek nasz do Rusinów jeszcze dalszym być musi od owego nakreślonego z góry idealnego typu.) Dopóki nienawiść do Polaków stanowi główną ich narodową rację stanu i bezmyślną treść całej polityki, dopóki ucisk rosyjski jest im miłszy niż równouprawienie polskie, dopóki dziejowa ich tradycja szukania oparcia i zwierzchnictwa naprzemian u Rzeczypospolitej, Tatarów i Turków, Austrii i Moskwy, nie zamieni się na trwałą myśl polityczną prawdziwego narodu, dopóty traktować ich musimy jako obcoplemienny żywioł wewnętrzny, mający prawo rozwijać o własnych siłach właściwości swej kultury, ale nie jako naród, z którym stać można na stopie federacyjnego związku. Wobec Rusinów, którzy się za Moskali uważają lub ku Rosyi ciążą, zajmować możemy tylko takie stanowisko, jakie nam wobec Moskali przystoi, a sprawiedliwość międzynarodowa i zasada wzajemności wymaga, abyśmy w granicach konstytucyi stosowali do tego gniazda rusyifikatorów Galicyi i Królestwa, taką

politykę, jaką Moskale stosują do Polaków w ziemiach zabranych.

Opierając etykę społeczną na egoizmie narodowym, poczytując ten ostatni za najpotężniejszy bodziec moralny i za najszerokie pole samowiednego altruizmu, czy tem samem nie otwieramy na oścież wrót dla wszelkiego rodzaju międzynarodowego bezprawia? gdzie znajdziemy hamulec na rozpasane instynkty narodowego samolubstwa, żądzy zaborów i panowania? Dla jednostki wędzidłem na ochętnianie szkodliwych przejawów zmysłowego egoizmu może być obawa kary, wzgląd na opinię, poczucie honoru i godności swego powołania, na koniec etyka narodu, która mu każe trzymać osobisty egoizm na wodzy w imię dobra całości. Narody i państwa takich hamulców nie znają: niema na nich ani sądów, ani policyi, miarodajną dla nich opinią będzie przede wszystkim ich własna, a obowiązki międzynarodowe, regulowane tylko traktatami, nie mogą się przemienić w kodeks moralny, dopóki niema zorganizowanej społeczności międzynarodowej. Etyka ideałów wysuwa tu swoje wskazania bezwzględne, wzorowane na przepisach moralności indywidualnej, nikt jej jednak nie słu-

cha i usłuchać nie może, bo narody w swych stosunkach wzajemnych nie ideałami się kierują. Propaganda pokoju odbywa się w imię uczucia ludzkości i humanitarnych haseł, ale sprawę międzynarodowej sprawiedliwości pozostawia nietkniętą, to też niczem nie zapowiada wielkiego prądu opinii powszechnej, któraby wypowiedziała walkę bezwzględną nie wojnie jako takiej, ale bezprawiu i gwałtom międzynarodowym.

Etyka społeczna ma się na czem oprzeć, aby przeciwko nim wystąpić. Powołuje się ona na egoizm narodowy, ale na egoizm samowiedny, podnosi poszanowanie indywidualności narodów, a tem samem potępia nieochętny ich indywidualizm w stosunku do innych. Ten sam egoizm samowiedny w życiu pojedynczych ludzi jest również najskuteczniejszym i najsilniejszym czynnikiem powstrzymującym ich od bezprawia i osiągania swych dążeń kosztem innych. Więcej polegać można na człowieku, który nikogo nie krzywdzi, dlatego że siebie samego szanuje, że swoją godność ceni, niż na tym, który tego nie czyni przez wzgląd na godność innych lub w imię humanitarnych zasad. Te ostatnie milkną w nim pod wpływem podra-

znionego uczucia, godność innych szanuje o tyle, o ile ją w nich widzi, gdy się jej dopatrzeć nie może, nie znajdzie w sobie żadnego na bezprawie hamulca.

Naród duchowo wielki, wielki potęgą samowiednego swego egoizmu, nie poniży się do nadużyć i gwałtów, bo ceni wysoko swą godność, ma poszanowanie dla własnej kultury i cześć dla swego sztandaru, którego jak żołnierz, mordem ani skrytobójstwem nie splami. Mają w sobie taki egoizm samowiedny Stany Zjednoczone i Anglia: nawet gdy prowadzą politykę zaborczą, szanują indywidualność krajów podbitych i barbarzyństwem się nie plamią; nie mają go w sobie Rosya ani Prusy: w czasie pokoju zarówno jak w czasie wojny polityce ich towarzyszą wiarołomstwo i bezprawie, nieposzanowanie indywidualności innych, pospolite barbarzyństwo, obłudnie i ze złą wiarą osłaniane prawem, to też wielkimi narodami nie są. Gotowe zawsze płaszczyć się przed siłą, pełne instynktów służalstwa w życiu wewnętrznym, wykazują zawsze niepohamowane brutalstwo, gdy czują swą przewagę i bezkarność swego bezprawia. Buta i arogancya idą zawsze w parze z brakiem prawdziwego szacunku

dla swej godności osobistej i stanowią cechę nieodłączną charakterów płaskich i słuźalczych, czujących chwilowo siłę za sobą. »Ten tylko jest wielki, kto nie potrzebuje ani słu-chać ani rozkazywać aby być czemś«. Słowa te Goethego rzucają światło na rzeczywistą wielkość charakterów narodowych. Moskale lub Prusacy, którzy równocześnie nie słu-
chają i nie rozkazują, przestają być sobą, to też nie znajdują w sobie hamulca na popełnianie bezprawia, znajdują go tylko w uderzeniu pięści, przywołującej do porządku ich narodowe instynkty urodzonych przestępców.

Samowiedny egoizm narodowy stawia w szeregu obowiązków społecznych przede-wszystkiem utrwalenie bytu narodu, jego nie-zależność, rozwój wszechstronny i wcielenie swego charakteru indywidualnego w odpo-wiednie formy państwowego ustroju. Narod, jako organizm żywy, ma prawo moralne roz-rastać się nietylko kosztem żywiołów bier-nych, bezmyślnych i społecznie bezkształ-tnych, ale nawet kosztem narodów innych, byle ten rozrost był naturalnym i nie opie-rał się na sile brutalnej, przymusie i pra-wach wyjątkowych. Narod byłby niczem, gdyby do niczego nie dążył i niczego nie

pragnął, gdyż jak powiada Krasiński, »ten żyć nie umie, kto prawa nie rości«. Aby się zaznaczyć w życiu i dziejach ludzkości jako siła żywotna i czynna, musi on mieć szerokie aspiracje, pragnienia i cele — i przekazywać je z pokolenia w pokolenie, jako wiecznie żyjący testament dziejowy. Idea przewodnia, a nie bezmyślny apetyt, szlachetna ambicya, a nie buta, chęć wpływu a nie żądza panowania, wysokie poczucie godności własnej, a nie pragnienie wymuszonych hołdów, stanowią postać moralną samowiednego egoizmu w narodzie. ✕

Podniesiony do wysokości etycznego standardu, naród nie staje się przez to celem, zdolnym wszelkie środki uświęcić; stanowi on tylko sumienie człowieka obywatela, najwyższe jego dobro, najwyższy punkt orientacyjny jego stosunków, a więc i jego postępowania, ale postępowanie to podlegać ma zawsze i wszędzie jednemu, powszechnemu i bezwzględny prawom etyki społecznej.

Jeżeli każde stanowisko w społeczeństwie, każde powołanie, każde położenie, pociąga za sobą pewne szczególne obowiązki i prawa moralne, podlega w swem postępowaniu właściwym sobie prawidłom etycznym, tem bar-

dziej stosować się to musi do narodu, pozbawionego legalnego bytu. Etyka jego musi być-inną, niż narodów niezależnych, gdyż położenie wyjątkowe daje mu prawa moralne, jakich tamte mieć nie mogą. Człowiekowi ratującemu swe życie więcej wolno, niż temu, który dąży do z bogacenia się: te same środki walki przez obu użyte będą moralnymi w ręku pierwszego, a niemoralnymi w ręku drugiego. W naszym społeczeństwie, mającym tak silne poczucie prawa obcego, a tak słabe praw własnych, znajdują się zawsze ludzie, gotowi twierdzić, że skoro napad jest bezprawiem, to i odpór czy odwet tą samą wymierzony bronią również bezprawiem będzie, bo to co nie ma być dozwolone wrogom i dla nas jest zakazane. To przykładanie jednakowej miarki do obrony przed napaścią jak i do napaści samej, to zrównanie bezprawia z prawem, dokonywane na szkodę własnego społeczeństwa, świadczy o takim wypaczeniu pojęć etycznych, które powstać może tylko na tle zupełnego zwyrodnienia patriotyzmu i zaniku poczucia moralnego. W imię nniemanej sprawiedliwości popełnia się największą niesprawiedliwość, jaką oby-

watel kraju popełnić może, — niesprawiedliwość wobec własnego narodu.

Właściwe naszemu położeniu wskazania etyki narodowej wymagają również szczególnego typu charakterów, zdolnych w życie je wcielić. Jeżeli słuszne są słowa Spencera, że »najważniejszym czynnikiem w dziele przeobrażeń społecznych jest charakter jednostek«, naród w wyjątkowych znajdujący się warunkach wtedy tylko zdoła przyszość swą zapewnić, gdy wśród swych członków utrwali taki typ charakteru i taki typ moralności, który odpowie w całej pełni dziejowym jego zadaniom.

My, jak to już zaznaczyłem na wstępie, takiego typu nie mamy, i to nietylko w życiu, ale nawet w teorii naszych pragnień. Chaos pojęć etycznych jest bezpośrednią tego przyczyną; na ustach mamy zawsze hasła moralne najbardziej idealistyczne i oderwane od życia, a rzeczywistość bije nas po głowie brutalnością swych faktów i zastaje bezradnych, pozbawionych steru, napróżno szukających wskazań postępowania, gdy wypadki zmieścić się nie dają w szablony panujących pojęć etycznych. W rozterce pomiędzy ideałem a życiem ofiarą pada nasz charakter, za-

traca się indywidualność naszego typu. Przy panowaniu wszechwładnem etyki ideałów, sama kwestya przystosowania typu charakterów do potrzeb narodu nie może być stawianą: ideały są jedne dla wszystkich czasów i narodów, jeden szablon obowiązków moralnych i jedno pojęcie odpowiadającego im typu człowieka i obywatela. Etyka społeczna inne pod tym względem stawia wymagania. Żąda ona, aby postępowanie każdego odpowiadało ściśle stanowisku, w jakim się znajduje, i układowi stosunków, w których się obraca. O typie charakteru człowieka i obywatela roztrzyga położenie kraju, roztrzygają potrzeby narodu. Innym on być musi w neutralnej Szwajcaryi, w stojącej na uboczu Szwecyi, w kolonizującej wszystkie części świata Anglii, innym w walczącej o swój byt na różne fronty Polsce. W danych warunkach typ ten może być tylko taki, a nie inny, musi odpowiadać ogromowi zadań narodowych, być wolnym od wad, które nas bytu pozbawiły, posiadać zalety niezbędne do zdobycia należnego nam stanowiska międzynarodowego, a być rdzennie polskim zarazem. Jakież będzie w naszych warunkach pracy, obrony i walki typ czło-

wieka, typ Polaka, któryby stał się wyrazi-
cielem samowiednego egoizmu narodu, a za-
razem dźwignią jego przyszłości?

Wskazuje nań etyka społeczna, wskazują
najlepsze tradycje narodu. Jest nim typ żoł-
nierza - obywatela. Wzdrygną się na to
tak bujnie rozrosłe nasze humanitarne na-
rowy i oburzać się będą za Tolstojem na
idealizowanie wojny, na uprawnianie zabój-
stwa, na apologię militarystyki! Na tle ogól-
nego w naszym społeczeństwie upadku cha-
rakterów, pod rozkładającym wpływem ko-
smopolitycznego humanitaryzmu umysłowo-
ści żydowskiej, przyjmują się u nas, bez
firmy być może, zapatrywania rosyjskiego fi-
lozofa niewolnictwa szerzej, niż to się na po-
zór wydaje. Tym echom nauk genialnego
barbarzyńcy, apostołującego wśród barbarzyń-
ców, przeciwstawić możemy słowa prawdzi-
wego apostoła kultury, urabiającego umysłowo-
ść najkulturalniejszego narodu, — Ru-
skinaj. »Rzemiosło żołnierza, mówi on, leży
nie w zabijaniu, lecz w gotowości pójścia na
śmierć. I za to właśnie świat je szanuje. Mord
jest rzemiosłem zbrodniarza i świat nigdy nie
otaczał go szacunkiem. Powodem czci dla
żołnierza jest to, że życie swe oddaje na

usługi społeczności«. A ta gotowość pójścia na śmierć inną jest u żołnierza-obywatela, inną u żołdaka militarizmu. Pierwszy służy tylko Ojczyźnie i sztandar jego jest ideą zarazem, drugi służy władzy, a sztandar, pod którym walczy, jej tylko jest symbolem, pierwszy ginie dla sprawy, którą ukochał i za swoją uważa, drugi — z rozkazu, w imię posłuszeństwa i musu, to też jeden jest obywatelem, drugi — niewolnikiem tylko lub maszyną. X

Mówić o »zabójstwie« na wojnie, gdy obie strony zarówno narażają swe życie, wszystko jedno — dla idei, z poczucia obowiązku, czy pod przymusem, ale zawsze w celach nieosobistych, jest to opierać zasady moralności nie na przenośni nawet, ale na świadomym i rozmyślnym fałszu. Idąc tą drogą, nazwać można samobójcą strażaka tracącego życie w obronie cudzego mienia, oszustem — używającego fortelów dowódcę, kłamcą — więźnia stanu osłaniającego swych współoskarżonych kolegów, słowem można zająć wszędzie, tylko nie do przybytku etyki, wymagającej, podobnie jak prawo, bezwzględnej ścisłości określeń i sądów.

Duch rycerski, a nie duch militarizmu

jest cechą żołnierza-obywatela, nie skala się on też okrucieństwem, gwałtem lub mordem bezbronnych, postąpi raczej jak w 1848 r. oficerowie Polacy wojska austriackiego, gdy im kazano we Lwowie strzelać do ludu: rzuci swą szablę pod nogi starszyźnie, gotów raczej ściągnąć na siebie karę sądu wojennego, niż splamić swą cześć Polaka i żołnierza.

Prawdziwy żołnierz nie będzie paktował z wrogiem — »dopóki nie zje ostatniej podszewy u butów i nie wystrzeli ostatniego ładunku«, nie ustąpi bez walki z zagrożonego stanowiska, choćby widział przeważającą siłę przed sobą, pomny na słowa Bayarda, że »niema posterunku słabego, dopóki są ludzie serca, którzy go bronią«. Jako dowódca armii nie będzie prowadził układów na swoją rękę, bo wie, że jest tylko sługą i wysłannikiem narodu, który sam dopiero ma prawo przyjmować zobowiązania i rozstrzygać o swych losach. Powołany do obrony Ojczyzny, gdy ma wroga z kraju wypędzać, nie zapomni, że pierwszym czynem obrony jest napad, a cios — najskuteczniejszą zasłoną, a choć wśród zmiennych losów wojny niejedną klęskę poniesie, nie upadnie na duchu, ale stwierdzi zdanie De Maistra, że »niema bitwy przegranej, do-

póki się jej za przegraną nie uważa«. To też żołnierz jest najlepszym politykiem w narodzie, któremu wypowiedziano walkę na śmierć i życie i który tylko walką bezwzględną ostać się może.

Wychowany śród niebezpieczeństw i dla niebezpieczeństw, nie waży on sobie życia, a kto się śmierci nie boi, ten panuje nad życiem i spokojnie patrzy w oczy wszystkiemu co go spotkać może; nie zbije go też z wytkniętej drogi ani obawa, ani pragnienie użycia wygod i spokoju. Dlatego to charakter żołnierski najlepiej odpowiada warunkom naszej pracy obywatelskiej, która wtedy tylko iść może niezłomnie drogą wytkniętą przez potrzeby narodu, gdy się pozbędzie wszelkiej bojaźni, wszelkiego oglądania się za siebie i na siebie.

Żołnierz jest silnym już z natury swego rzemiosła, a siła fizyczna wpływa rozstrzygająco na charakter człowieka. Krzepkość ciała idzie, jak wiadomo, w parze z jędrnością ducha, ale im ciało zdrowsze i silniejsze, tem większą duch ma nad niem władzę. Na punkcie pewników tak utartych i niezbitych, panują u nas najdziwaczniejsze przesady: utożsamia się często siłę fizyczną z brutalnością,

tymczasem ludzie silni bywają zazwyczaj dobrymi zarazem, w brutalności celują tylko rozpasane nerwy zwyrodniałego ciała; intelektualizm, kult własnej duszy, nadmierną wrażliwość i czułośćkowość poczytuje się za oznaki wyższości duchowej, gdy są to tylko objawy chorobliwej nerwicy; sile fizycznej przypisuje się zmysłowość, gdy jest ona najsilniejszym na nią hamulcem. Zdrowie i tęgość ciała noszą w sobie odwagę, stanowczość, rzutkość i energię, a nadewszystko spokój wewnętrzny, dający panowanie nad sobą i nad przeciwnościami. »Spokoju ludzi, jak mówi Epiktet, nie zakłócają rzeczy, lecz tylko sądy o rzeczach«, a bólem w rzeczywistości jest to tylko, co się za ból uważa. Przeświadczenie o tem jest wyrazem żołnierskiego ducha, to też powinien on stać się duchem pokolenia, mającego siłą swego charakteru naprawić to, co słabość charakterów popsuła.

W rzemiośle żołnierza leży solidarne działanie zbiorowe, punktualność i sprawność wykonania, bezwzględna obowiązkowość, poczucie wielkiej odpowiedzialności za czyn najdrobniejszy, karność nakoniec, która w armii obywatelskiej nie na rygorze zewnętrznym

2

2 } ale na poczuciu obowiązku polega. Wszystko to są cechy, stanowiące słabą stronę charakteru naszego pokolenia, tem silniejsza konieczność, aby uczynić z nich podstawę wychowania narodowego.

1 } Nie idzie tu o rzecz niemożliwą, o zmianę natury i charakteru naszego społeczeństwa, ale o strząśnięcie z siebie usposobień i narowów, wytworzonych sztucznie w okresie rozbicia i zwątpienia, a powrót do naszych własnych najlepszych tradycji. Duch rycerski, tęgość żołnierska towarzyszyły wszystkim żywotniejszym okresom naszych dziejów lub, ściślej mówiąc, one je właśnie tworzyły. Po upadku powstania Kościuszki, że przypomnimy tylko czasy nowsze, a więc w chwili pogromu, cała energia i tężyzna narodu odradza się natychmiast w Legionach; pozostawiają one po sobie tradycję zapalającą ducha następnego pokolenia. Królestwo Kongresowe wykazuje ogromną żywotność we wszystkich dziedzinach życia publicznego, a nikt nie zaprzeczy, że typem uosabiającym w sobie prawdziwego Polaka tych czasów, był typ żołnierza polskiego.

Wojskowi 1831 r. rozproszeni po rewolucyi, zmuszeni szukać innego powołania,

wykolejeni i rzućeni w nowe zupełnie warunki życia, odznaczają się w kraju i na emigracyi na każdym polu pracy, składają dowody energii i siły charakteru, nieznaney już niestety pokoleniom późniejszym. Starcami już będąc, pozostają żołnierzami i obywatelami w każdym calu i nie przestaje bić od nich zapach młodości, wiara, moc ducha, połączone ze wszystkimi zaletami wytrawnego umysłu i woli hartownej. *Miles, Vates, Exul* — żołnierz, wieszcz, wygnaniec — napis ten położony przez Mickiewicza na grobowcu Stefana Garczyńskiego, streszcza w sobie całą charakterystykę ówczesnego pokolenia, pokolenia prawdziwych polskich żołnierzy-obywateli. Dobrych obywateli nie brakło nam i później, ale brakło dobrych żołnierzy w służbie narodowej, brakło tych, dla których praca byłaby walką, a walka pracą, którzyby potrafili utworzyć jedną zwartą, karną i odważną armię narodową, równie sprawną w boju zaczepnym jak odpornym. W każdej naszej klęsce narodowej rzuca się w oczy słabość, chwiejność i zniewieściałość charakterów, a wśród powodzeń dawniejszych i nowszych świeci najczystszy ognień czynu hart polskiego żołnierza. Dopóki on trwa,

trwała Rzeczpospolita, gdy on odżywał, odżywała Polska.

Nie ten jest żołnierzem, kto nosi mundur i pałasz, ale ten, co ma w sobie charakter żołnierski i żołnierskiego ducha. Cechy te połączyć się dają z każdym zawodem, z każdym stanowiskiem i z każdym rodzajem pracy. Znany u nas dawniej typ księdza-żołnierza należał do najsympatyczniejszych postaci wśród naszego duchowieństwa. Kobiet rycerskiego ducha nie brakło w naszych dziejach, nawet najnowszych, dopóki zniewieściałość, miękkość charakteru i przeczulenie duchowe nie zostały podniesione do godności wskazań w wychowaniu i w życiu, i to zarówno dla mężczyzn jak i dla kobiet¹⁾.

1) Że wychowanie żołnierskie może być również dla kobiet odpowiednie, świadczy Zakład gospodarstwa domowego generałowej Zamoyskiej w Zakopanem. Zastosowany do zajęć najbardziej niewieścich, jest on jednak prawdziwą »służbą wojskową dla kobiet«, jak się sama założycielka wyraża. Rzecz charakterystyczna, że najwięcej zarzutów ściągają na siebie w naszej opinii te właśnie zarządzenia wewnętrzne, które najdzielniej kształcą charaktery w duchu obowiązkowości, karności i dzielności w pracy.

Celowi wychowania nowych pokoleń na żołnierzy-obywateli służyć ma i służyć powinno Sokolstwo polskie. Niestety, założone pod zbyt silnym wpływem wzorów obcych, słabo przez społeczeństwo popierane, dotąd konserwuje raczej bierny patriotyzm wśród członków, niż stanowi prawdziwą narodową awangardę, nie dorównywa też pod tym względem nietylko swemu pierwowzorowi czeskiemu, ale nawet stowarzyszeniom podobnym Niemiec, Francji i Szwajcaryi, gdy ze względu na położenie kraju przewyższać je powinno nieskończenie napięciem i mocą swych dążeń. Sokolstwo polskie wtedy tylko odpowie swemu zadaniu, gdy się stanie instytucją prawdziwie narodową, gdy etykę społeczną narodu walczącego o swój byt i swoje prawa wszczepić potrafi w charaktery i wychowanie pokolenie nowego typu obywateli kraju. Na to jednak musi samo, jako całość, świecić temi cechami, któremi swych członków natchnąć pragnie.

Wychowanie żołnierskie nowych pokoleń musi się od dzieciństwa zaczynać: najdzielniejsze wpływy późniejsze nie naprawią tego, co domowa atmosfera popsuła. Czysto zmysłowe przywiązanie rodziców do dzieci, brak

charakteru w generacyi starszej i, powiedzmy to otwarcie, brak samowiednego patryotyzmu, nakoniec rozpanoszone przesady humanitarne, wszystko to składa się na pożałowania godny obraz naszego wychowania narodowego. Ojcowie i matki troszczą się przede wszystkim o to, aby usuwać dzieciom z pod nóg kamienie i kolce, zamiast ich uczyć roztrącać kamienie i stąpać po kółcach; starają się chronić je przed wszelkim niebezpieczeństwem, przed wszelkim śmielszym krokiem, a hasło »nie narażaj się« głośzą im od kolebki. Zamiast hartować ich charaktery, pragną tylko, aby gładko przeszli przez życie. I właśnie nie przechodzą przez nie gładko te bezduszne manekiny, pozbawione hartu, woli i temperamentu. Dobrze przejść przez życie może ten tylko, co się zaprawił w twardej służbie obowiązku, zaznał głodu, niedostatku i trudów, zaglądał w oczy niebezpieczeństwu, a nadewszystko — co się przywiązał do wielkiego celu i gotów byłby w razie potrzeby głowę zań złożyć. Słusznie ktoś powiedział, że »ten, co nie wie za co mógłby umrzeć, nie wie jak ma żyć«, a ci co nie wiedzą jak żyć mają, giną nie tylko w walce, ale bez walki nawet, giną

bez chwały dla siebie, bez pożytku dla ogółu. Niewolnicy własnych słabości nie mogą stać się panami swego losu, nie dopiero losów narodu.

»Na wojnie, jak mówi aforyzm żołnierski, zawsze ci sami dają się zabijać«, są to ci, co stają wobec niebezpieczeństwa przekonani z góry, że mu ulegną. Na czole już mają śmierć wypisaną, bo noszą ją w sobie. W życiu codziennem mówimy o nich, że im los nie sprzyja, że się pod złą urodzili gwiazdą, a któż wątpi, że los ten i ta gwiazda w nich samych leżą. Gotowość do walki zawiera już w sobie widoki zwycięstwa. »Aby nastraszyć kule, mawiał jeden z generałów napoleńskich, trzeba biedz na nie«. Dosadny ten wyraz odwagi wojskowej przestaje być retorycznym zwrotem w codziennej walce życiowej, a zwłaszcza w naszych warunkach walki o prawa narodu. Występować śmiało naprzeciw niebezpieczeństwu, gdy jest nieuniknione, umieć brać przeciwności za bary, jest to najpewniejsza rękojmia zwycięstwa.

Mając przed oczami wyraźnie zarysowany typ charakterów, których krajowi w obecnych warunkach potrzeba, zdając sobie jasno sprawę z tego, jaką etykę obowiązków obywatelskich,

jaką moralność praktyczną wszczepiać należy w serca młodego pokolenia, znajdziemy w naszych własnych dziejach dawne i świeższe tradycje, których atmosferą pokolenie to oddychać powinno. Jest to atmosfera żelaznych charakterów, woli bezwzględnej, żołnierskiego hartu, narodowej mocy.

✓X Czujemy jakieś krzepiące i orzeźwiające wzruszenie, gdy wspominamy szwadron Kozietulskiego, owych czternastu z oblężenia Gdańska, owych rannych z lazaretu, co w r. 1809 zdobyli pozycję nieprzyjacielską, ułanów Poniatowskiego, i podchorążych, i czwartaków. Niech wskrzeszona ich tradycja da nam raz jeszcze pokolenie o takich charakterach i takiej zaprawie, dziś ono się nie zmarnuje, nie zostawi tylko sławy bohaterstwa po sobie, ale dokona rzeczy wielkiej i ostatecznej!

91201

11